

EDİGEY DESTANINDA VATAN TEMASI (TATAR VE BAŞKURT VARYANTLARINA GÖRE)

Zekiye TUNÇ*

ÖZ

Edigey Destanında olaylar Deşt-i Kıpçak coğrafyasında meydana gelmektedir. Deşt-i Kıpçak milattan önceki dönemlerden itibaren Türklerin göç ettiği coğrafyalardan biridir. MS XIII. yüzyıla gelindiğinde bu kadim Türk yurduna gelen Moğollar bölgedeki Kıpçak ve Bulgarları hâkimiyetleri altına alarak Altın Orda Devleti'ni kurmuşlardır. Dolayısıyla Altın Orda döneminde de bölgenin nüfusunun bir parçası olan Türk halklarından Edigey Destanında bahsedilmiştir. Edigey Destanı gerçek tarihî şahsiyetler olan Emîr Edigey, Toktamış Han ve Emîr Timur arasında yaşanan olayları anlatır. Destanın başkahramanı olan Edigey, Toktamış Han'ın kendisini öldürteceğini anlayarak Emîr Timur'a sığınmıştır. Edigey, Emîr Timur'dan aldığı destekle hem vatanını kurtarır hem de Toktamış Han'dan intikamını alır. Edigey Destanının Tatar ve Başkurt varyantlarında Edigey'in vatanı için canı pahasına mücadelesi konu olmuştur. Destanın kahramanı Edigey Ural, İdil ve buralardaki halkı için ömrünü savaşlarda tüketmekten büyük bir onur duymuştur. Edigey'in vatan sevgisi ve vatanı için kahramanlıkları Türk halkları arasında dillendirilerek unutturulmamıştır. Edigey Destanında, Edigey Ural (Yayık) ve İdil'i düşmanlardan korumak için bahadırılık yapmasının yanı sıra bu düşüncesinin kendisi öldükten sonra da oğlu ve ülkesinin gençleri tarafından sürdürülmesini istemektedir. Başkurt varyantında anlatıldığına göre, Edigey düşmanlarıyla savaşlarından birinde yaralanıp can vereceği esnada oğluna vasiyet olarak son sözleri vatani korumasına dair olmuştur. Destanda Edigey'in ölümü ülkenin karanlığa bürünmesi, yetim kalması ve kaygılı bir sürece girilmesi olarak tasvir edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edigey, İdil, Ural, Toktamış, Timur.

THE THEME OF HOMELAND IN THE EPIC OF EDIGEY (ACCORDING TO THE BASHKIR AND TATAR VARIANTS)

ABSTRACT

In the Epic of Edigey, events take place in Desht-i Kipchak. Desht-i Kipchak is one of many places where Turkic peoples had migrated to the millennia Before Christ. By the 13th century AD, the Mongols invaded the region and had established the Golden Horde State, at the same time conquering local Kipchak and Bulgarian tribes. Therefore, Turkic peoples – made up part of the population during the Golden Horde period – were naturally made mention of in the Epic of Edigey. The Epic of Edigey tells accounts events that take place between Amir Edigey, Toktamish Khan, and Amir Timur (all of whom are real historical figures). Edigey – the epic's protagonist– took refuge with Amir Timur upon learning that Toktamish Khan was plotting to murder him. With Amir Timur's help, Edigey saves his homeland and vows to take revenge on Toktamish Khan. The Tatar and Bashkir versions of the Epic of Edigey epic focus on Edigey's struggle to stay alive and to defend his nation. The hero, Edigey, vowed to spend his life fighting for the Urals and Idil. Edigey's love of his homeland and his sense of heroism were not forgotten by Turkic peoples. Moreover, Edigey's son (and other followers) carried his father's efforts to protect Ural (Yayık) and Volga against their enemies long after he died. He also preserved his ideals as well. In the "Chief Constable" version, Edigey's last words to his son (upon being killed in one of his battles with his enemies) were to defend the homeland. The epic portrays Edigey's death as the country becoming dark, orphaned, and entering uncertain times.

Keywords: Edigey, Volga, Ural, Toktamish, Timur.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 26.06.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.08.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SİNOP; ORCID: 0000-0002-4308-0704, E-posta: ztunc@sinop.edu.tr

Giriş

Edigey Destanı Tatar, Altay, Kazak, Özbek, Türkmen, Nogay, Karakalpak ve Başkurt gibi Türk halklarının destanıdır. Karadeniz'in kuzeyi, Sibiryaya, Kafkasyaya ve Orta Asya'yı kapsayan geniş bir coğrafyada destanın varlığına rastlanmıştır (Sulti, 1998, s. 22; Öztürk, 2001, s. 3).

Çalışmada Edigey Destanının Tatar ve Başkurt varyantlarındaki vatan temasının işlenişi hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Öncelikle bu varyantların ortaya çıkışı hakkında bilgi verilecektir:

Edigey Destanının Tatar nüshası üzerine çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır. Edigey Destanı Wilhelm Radloff tarafından 1870 yılında yazıya geçirilmiştir. Bundan 40-50 yıl sonra yıray "söz sanatkârı, halk ozanı, âşık, destan icracısı" (bk. Sava, 2016) olan Nimet Hekim ve Hafız Rahmetullin Edigey Destanını derlemişlerdir. 1940 yılında H. Yermi, N. İsenbet ve S. Emirov çalışmaları sonucunda destanın sözlü masal anlatımları ile el yazısı kalıntılarını kaydetmişlerdir. N. İsenbet, 1940 yılında destanın tenkitli metnini yazmış ve "Tatar Halkının Edigey Destanının 500 Yıllığı" adlı bir makaleyi Sovyet Edebiyatı dergisinde yayımlamıştır. Tataristan Dil, Edebiyat ve Tarih İlmî Araştırma Enstitüsü, N. İsenbet'in çalışmalarını eleştirmiş ve yeniden hazırlanması için özel bir grup oluşturmuştur. Enstitünün gözetiminde 1941 yılının sonlarına doğru destanın kitap olarak yayınlanması çalışmaları tamamlanmıştır (Sulti, 1998, s. 16-27).

Başkurdistan ve Tataristan'da Edigey Destanı ile ilgili çalışmalar II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle sekteye uğrayarak yayın için hazırlanan eserler arşive kaldırılmıştır. Savaş sonrasında SSCB, Türk halklarının milliyetçilik duygularını alevlendiren Edigey Destanına düşmanca tutumlar sergilemeye başlamıştır. Edigey Destanı ve diğer Türk halklarının destanları ile ilgili çalışmalar SSCB tarafından engellenmiştir. Edigey, Altın Orda emîri olarak Moskova seferini yapan bir düşman gibi görülmüş ve aynı zamanda Altın Orda ile Kazan Hanlığı tarihlerinin araştırılmasına sebep olacağından destan hakkında çalışmalara izin verilmemiştir. SSCB'nin bu politikasına rağmen Edigey Destanı ile ilgili çalışmalar yapılmış ancak verimli olmamıştır (Sulti, 1998, s. 28- 31).

Edigey Destanının yeniden araştırma ve yayınlama faaliyetleri 1980'li yılların sonunda gerçekleşmiştir. Alimcan İbrahimov Kazan Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsünün Filoloji İlimleri Cumhuriyet Koordinasyon Kurulunun 1988 yılındaki toplantısında Edigey Destanı ile ilgili yapılan çalışmaların değerlendirilip yayına hazırlanması ve destanın gelecekteki araştırmaları konusunda tartışma yapılmıştır. 1988 yılında İlbaris Nadirov, "İdigey" adlı kitabını Tataristan Kitap Neşriyatı adlı basımevinde yayımlamıştır. Edigey Destanının Tatar varyantları hakkındaki çalışmalar bundan sonra da devam etmiştir (Sulti, 1998, s. 33).

Edigey Destanının Başkurt varyantı ile ilgili XIX. yüzyılda ilmi çalışmalar yapılmıştır. M. Ömötbayev'in "Yädgär" kitabında "Borongo Başgortlarınıñ Öländäre-Eski Başkurtların Halk Şarkıları" adıyla Edigey ve Muradım arasındaki bir diyalog 1897 yılında özet şeklinde basılmıştır. Başkurt varyantları içerisinde yer alan N. İsenbet ve M. Burangulov nüshaları özelliklerini kaybetmemişlerdir. N. İsenbet, Başkurtların "İzevkäy menän Morazım" destanı hakkında çalışmalar yapmış ve kitap olarak basmayı denese de bu girişimi sonuçsuz kalmıştır. Başkurt halk şairi Möxämmätşa Abdraxman oğlu Burangulov (1888-1966) 1910 yılında Başkurt nüshasını Orenburg bölgesi Tübänge İlyas köyünde Qasqımov Gimazi Gälävetdin oğlu tarafından saklanan 1762 tarihli elyazmasından kopya etmiştir. 1941 yılında destanın 500. yılı kutlamaları için M. Burangulov, Râşit Nigmeti, Bayazit Bikbay ve Ebubekir Usmanov ile birlikte bu nüsha üzerinde çalışarak 1940 yılında tamamlamışlardır. Edigey Destanı ile ilgili çalışmalar yasaklanınca Başkurt nüshası da belli bir süre ilmi hayatın dışında tutulmuştur. Destanın çalışılmasına uygun bir ortamın

oluşması sonucunda, Burangulov nüshası Nur Zaripov tarafından 1989 yılında Agizel dergisinde yayımlanmıştır. Zaripov'un 1994 yılında destanı kitap olarak bastığı, ancak dergideki yayınıyla farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Göksel Öztürk, kitapta 5719 satır olarak verilen destanın, dergide yayımlanan makaledeki bazı satırları içermemesi ve makale yayınında da kitaptaki bazı satırların olmaması üzerine iki yayını gözden geçirmiştir ve çalışmaları sonucunda destanın kitap baskısının satır sayısını 5818'e yükseltmiştir (2001, s. 3-7).

1. Edigey'in Kimliği

Başkurt varyantında Edigey'in babasının adı Kutlu'dur (Öztürk, 2001, s. 115). Tatar varyantında ise Edigey'in babası Kutlukaya adında bir beydir. Kutlukaya Tatar kökenli olup Mangıt kabilesine mensuptur. Onun atası da Baba Tükles Hoca Ahmet'tir ve o evliyalardan biridir. Edigey'in annesi ise bir peridir (Sulti, 1998, s. 41-42). Destanın Tatar varyantında Edigey'in oğlu Noradın, Toktamış'a Cengiz Han'ın soyundan gelmediğini ama onun soyundan gelenlerden eksikliğinin olmadığını söylemiştir. Burada Noradın soyu hakkında dolayısıyla Edigey'in ataları ile ilgili bilgiler vermiştir:

“Saçlı tüylü Hoca Ahmet,
Ondan doğmuş Er Ahmet,
Ondan doğmuş Timirkıya,
Ondan doğmuş Kutlukaya,
Ondan doğmuş Edigey,
Edigey'den doğmuş Noradın,”
(Sulti, 1998, s. 144)

Şerefüddin Ali Yezdi, Edigey'in adını İdiku olarak vermiş, onun soyunu Mangıt kabilesine dayandırmış ve Urus-han'ın beylerinden biri olarak tanıtmıştır (2013, s. 118). İbni Arabşah ise Edigey'in Kongırat kabilesinden olduğunu ve Toktamış'ın emri altında bulunduğunu iddia etmiştir (2012, s. 133).

Edigey'in soyu Hz. Ebubekir'e dayandırılmış (Ünal, 2008, s. 237; Alpargu, 2018, s. 800-801) ve onun atalarının Deşt-i Kıpçak'a gelmeleri ise şöyle izah edilmiştir: Altın Orda hanı Özbek Han, Uzak-Çur isminde bir elçiyi Kâbe'ye göndermiş ve o buradan Baba Tükles ile üç kişiyi yanında İdil bölgesine getirmiştir. Baba Tükles böylece İdil'e gelerek bölgenin İslâmlaşmasını sağlamıştır. Hz. Ebubekir'in soyundan gelen Terme aynı zamanda Baba Tükles'in oğludur. Terme'nin İdil-Yayık'ta yaşaması Baba Tükles'in soyundan gelenlerin bölgede ondan sonra da varlıklarını sürdürdüklerini göstermektedir. Buna göre Edigey'in soy şeceresi şöyledir: Baba Tükles'in oğlu Terme, onun oğlu Karaçi, onun oğlu İslam Kıya, onun oğlu Kadir Kıya, onun oğlu Kutlug Kıya ve onun oğlu Edigey Bey (Ünal, 2008, s. 237). Baba Tükles'in Deşt-i Kıpçak'a gelmesine dair farklı rivayetler de vardır: XIV. yüzyılın önemli mutasavvıflarından olan Baba Tükles, üç veli zatla beraber ilahi bir ilhamla Özbek Han'ı İslâmiyete davet etmek için sarayına gelmişlerdir. Sarayda han tarafından sorguya çekilmişler ve veliler Altın Orda hanı ve halkını İslâmiyete davet etmek için geldiklerini söylemişlerdir. Özbek Han, velilere ateşe girmelerini ve ateşe üstün gelirlerse İslâmiyetin hak dini olduğunu bu durum gösterir demiştir. Baba Tükles ve kâhinlerden biri fırına sokulmuşlardır. Kâhin ölünce ve Baba Tükles ise fırından sağ çıkarak keramet gösterince Özbek Han Müslüman olmuştur (Gündoğdu, 2008, s. 245; Ötemiş Hacı, 2014, s. 52-54; Deweese, 2016, s. 160). Baba Tükles'in Özbek Han'ı İslâmiyete daveti ile ilgili bir rivayet daha bulunmaktadır. Bu rivayette Baba Tükles, Türk sufi Ahmed Yesevî'nin dervişlerinden biri olan Hakîm Ata'nın müridi Zengin Ata'ya bağlı Sadr Ata (Sadreddin Ahmed) adında birisidir. Zengin Ata, Deşt-i Kıpçak ve Saraycık'a müritleri Sadr Ata ile Seyyid Ata'yı göndererek Türkler arasında İslâmiyeti yaymayı amaçlamıştır. Sadr Ata Saraycık'ta han olan Özbek Han'ı İslâmiyete davet etmiştir. Özbek Han ise Sadr Ata'dan bir keramet

göstermesini istemiştir. Bu istek üzerine Sadr Ata Kâbe'nin görüntüsünü Saraycık'a getirmiş ve Özbek Han'a göstermiştir. Böylece Özbek Han ve 70.000 kişi İslâmiyeti kabul etmişlerdir (Deweese, 2016, s. 160). Edigey'in Baba Tükles'in soyundan gelmesi Cengiz soyundan gelen Altın Orda hanlarına karşı siyasi bir güç kazanmasında avantaj sağlamıştır. Baba Tükles'in soyunun Hz. Ebubekir'e dayanması Edigey ve çocukları vasıtasıyla Nogaylar arasında da ün kazanmasına sebep olmuştur. Nogayların Rus hâkimiyetine girmesiyle Baba Tükles soyundan gelenler Hristiyan olmuşlar ve Rus aristokrasisinde rol almışlardır. Buna göre Baba Tükles'in soyundan gelen Urusov ve Yusupov aileleri Rusya'da etkili olmuşlardır (Deweese, 2016, s. 160). Baba Tükles'in bir Yesevi dervişinden eğitim almasına ve Yeseviliğin Altın Orda halkı üzerinde tesirli olmasına (Gündoğdu, 2008, s. 236) dayanarak; Deşt-i Kıpçak'taki Türk halkları arasında Edigey'in nüfuz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Deşt-i Kıpçak'taki Türkler, Toktamış karşısında Edigey'i sınırlanacak bir kahraman olarak görmüşlerdir.

İbni Arabşah Edigey'i fiziki yönden "buğday renkli, hafifçe esmer, orta boylu ve bünyesi sağlam" şeklinde tanıtmış, kişisel özelliklerini ise "cesur, heybetli, cömert" olarak ifade etmiştir. Edigey, İslâmiyetin farzlarına ve Peygamberin sünnetine uygun bir hayat yaşamış, âlimlere yardım etmiş, takva sahibi ve fakirlere yakın davranışlarda bulunmuştur. Asıl olarak Edigey'in bütün düşüncesi savaşmak, savaş hileleri ve düşmanı tuzağa düşürme üzerine kurulmuştur. Ayrıca Edigey, siyaset konusunda da yetkin bir kişidir (2012, s. 151). Siyaset konusunda bilgi sahibi olmasına atfen Edigey'in akılla ilgili sözleri önemlidir: "Düşmanınıza beddua edecek olursanız, şöyle dua ediniz: "Yüce Allahım! Benim düşmanımı akılsız kıl ve de akıllıların sözlerine de uymasın" diyip dua ediniz diyormuş." "Eğer kişi kendisi bilmezse (akıllı değilse), bilenlerin (akıllıların) sözüne uyarsa, o da akıllıdır. Onun hiçbir farkı yoktur" diyormuş" (Ötemiş Hacı, 2014, s. 46-47).

İbni Arabşah'tan öğrendiğimize göre Edigey hakkında "tuhaf rivayetler ve pek duyulmamış hikâyeler" anlatılmış. O, Edigey'in yirmi kadar oğlunun olduğunu ve oğullarının her birinin bir şehir yönettiğini belirtmiştir. Yazar, Edigey'in Deşt-i Kıpçak'ta yirmi yıl hüküm sürdüğünü ve bu süreçte Deşt-i Kıpçak'ın vaziyetini şöyle tanımlamıştır: "Onun saltanat yılları atın alındaki beyaz akıtma, o yılların geceleri ise asrın çehresindeki bir zülûf gibiydi" (2012, s. 151).

Edigey'in Deşt-i Kıpçak'taki siyasi faaliyetlerini, Toktamış Han ve Timur ile olan ilişkilerini bilmemiz Edigey'i tanımak açısından önemlidir. Çünkü Edigey, Toktamış Han ile Timur'un arasında yapılan savaşlar sonucunda Altın Orda tahtında söz sahibi olmuştur. Çalışmanın bu kısmında Timur dönemi kaynaklarında Edigey, Timur ve Toktamış arasındaki iletişim hakkında kısaca bilgi verilecektir:

Altın Orda Han'ı Toktamış, Urus-han'dan kaçarak Timur'a sığınmış ve onun desteğini almıştır. Toktamış Han, Timur'un yardımları sayesinde Deşt-i Kıpçak topraklarında hâkimiyet kurmuş ve zamanla daha da güçlenmiştir (Şâmî, 1987, s. 89-93; Aka, 1991, s. 8-10; Akbıyık, 2003, s. 120-125; Yezdi, 2013, s. 117-121). Toktamış bundan sonraki süreçte Timur'un yardımlarını bir kenara bırakarak onun topraklarına sefer düzenlediği için bu iki hanın arası bozulmuştur. Timur artık iyi bir dost değildir ve o Deşt-i Kıpçak'a seferler düzenleyerek Toktamış'ın topraklarını yağmalamıştır. Toktamış ile Timur'un birbirleri ile düşman oldukları süreçte Edigey'in Timur'la ittifak kurduğu zamanlar olmuştur. Timur'un, Toktamış'ı yenilgiye uğratması sonucunda, Edigey halkına ve topraklarına dönmek için ondan izin istemiştir. Edigey halkına ve topraklarına kavuşunca Timur'u belli süre unutmamış olsa da sonradan yaptığı hatayı anlayarak ona elçi gönderip hizmetinde olduğunu ve daha önce yaptığı hatalarının bağışlanmasını istemiştir. Böylece Timur ve Edigey arasında dostluk devam etmiştir (Şâmî, 1987, s. 93-94, 135-136, 142-153; Aka, 1991, s. 13-17; Akbıyık, 2003, s. 125-135; Yezdi, 2013, s. 156-157, 172-175, 184-196). Timur, 1395 yılında Deşt-i Kıpçak'a yaptığı seferde Toktamış'ı buradan uzaklaştırmış ve Cu-ci Han'ın

yurdunu Urus-han'ın oğlu Kuyriçak Oğlan'a vermiştir (Şâmî, 1987, s. 192-203; Aka, 1991, s. 21-22; Akbiyık, 2003, s. 135-138; Kamalov, 2009, s. 34; Yezdî, 2013, s. 247-269).

İbni Arabşah eserinde Edigey, Timur ve Toktamış'ın arasında yaşananları ele almıştır. Onun anlattıkları Edigey Destanı'nda geçen bilgilere benzemektedir: Edigey, Toktamış'ın hizmetinde iken zamanla Toktamış'ın kendisini öldüreceğini anlayarak kaçıp Timur'a sığınmıştır. Edigey, Timur'un yanındayken onu Toktamış'ın üzerine sefer yapması için teşvik etmiştir. Deşt-i Kıpçak seferine çıkan Timur, Toktamış'a ağır bir yenilgi yaşatmış ve savaşın sonunda Edigey onun gözüne girmiştir. Timur hem ganimetlerle hem de Edigey'i yanına alarak Semerkant'a doğru yola çıkmıştır. Edigey, Timur'la beraber gitmiş olsa da halkını, eş, dost ve akrabasını unutmuyarak; Timur'dan gizli bir şekilde onlara ulak göndererek vatanlarında durmamalarını, kendisinin belirleyeceği ve ulaşımı zor, yolları tehlikeli bölgelere gidip yaşamalarını istemiştir. O aynı zamanda halkına bir yerde iki günden fazla durmamalarını da bildirmiştir. Böyle yapmasının sebebi Timur'un halkını öldüreceğini düşünmesi ve bunu da kavmine bildirmesidir. Halk Edigey'e uymuştur. Edigey bunun üzerine Timur'a kendisinin kavminin olduğunu ve Toktamış'a karşı onu desteklemesinden dolayı yokluğunda Toktamış'ın halkını öldürmüş olabileceğini söylemiştir. Edigey Timur'dan halkına güvenli bir yer tahsis etmesini istemiş ve böylece kendisinin halkı ile onun emri altında yaşayacaklarını ifade etmiştir. Edigey'in bu talebine karşılık olarak Timur, onu halkının başına göndermeyi uygun görmüştür. Ancak Edigey yola çıktıktan sonra Timur, Edigey'in kendisine ihanet ettiğini anlayarak hemen ardından ulak göndermiştir. Edigey ulaklara Timur'la birlikteliğinin bittiğini söyleyerek onları geri göndermiştir. Timur bu duruma çok sinirlenmiş ve Edigey ile bir daha görüşmeme kararı almıştır. İbni Arabşah bu olaya gönderme yaparak Edigey'in Timur'u aldattığının altını çizmiştir (2012, s. 133-145). İbni Arabşah'ın anlattıklarından Edigey'in halkına olan düşkünlüğü açıkça görülmektedir.

İbni Arabşah bundan sonra Edigey ile Toktamış arasında yaşanan mücadelelerden ve Edigey'in Deşt-i Kıpçak'ta söz sahibi olmasından bahsetmiştir:

Edigey, Toktamış hakkında bilgiler öğrenmeye çalışmış ve ondan gelecek bir tehlike karşısında tedbirler almıştır. Kendisi tahta geçmemiş ve Timur-Tuğluk'u han yapmıştır. Toktamış ise Timur'un ülkesine dönmesi üzerine yeniden toparlanmış ve Edigey ile savaşları başlamıştır. Toktamış ile Edigey arasındaki mücadeleler Deşt-i Kıpçak'ta ekonomik buhranların çıkmasına sebep olmuştur. Halkın içine düştüğü kötü vaziyet onları göçe dahi zorlamıştır. Deşt-i Kıpçak'taki kabilelerin bir kısmı Emîr Timur'un yanına gitmiş, bir kısmı ise ekonominin kötü vaziyetinden dolayı Rusya ve Anadolu'ya göç etmişlerdir. Edigey ile Toktamış arasındaki on beşinci karşılaşmada Edigey ve yanındakilerin kum denizine batıp kaybolmaları ile Deşt-i Kıpçak'ta Toktamış hâkim olmuştur. Ancak Edigey'in öldüğü düşünülse de o, zoru başarmış ve kum tepelerini aşmıştır. Edigey, Toktamış'ın askerlerinden ayrı bağ evinde olduğunu öğrenmiştir. Edigey bunun üzerine gece göze çarpmamak için siyah elbiseler giyinmiş ve Toktamış'ın düşünmediği bir zamanda onu pusuya düşürmüştür. İkisi arasında geçen bu on altıncı çarpışmada Toktamış mücadelede yenik düşerek ölmüştür. Böylece Deşt-i Kıpçak'ta hâkim olan Edigey'e itaat edilmiştir ve o istediğini han ilan etmiştir. Edigey Kutluğ Timur, Şadibek-han, Pulad-han ve Timur-han'ı art arda tahta geçirmiştir. Timur-han tahta geçtiğinde Edigey'e itaat etmemiş ve ikisi arasında mücadele başlamıştır. Rusya'ya giden Toktamış'ın sülalesi de Deşt-i Kıpçak'a gelmiştir. Bölgede meydana gelen mücadelelerde Edigey zayıflamış ve Timur-han ise ölmüştür. Edigey, ölünceye kadar Deşt-i Kıpçak'taki hanlar arasında çekişme ve çatışmalar sürmüştür. Edigey boğularak ölmüş ve cesedi Sarayçuk yakınındaki Seyhun nehrinden çıkarılarak bir kenara bırakılmıştır (2012, s. 145-151).

Edigey, yasaya göre Cengiz Han'ın soyundan gelmediği için han olamamış ve bu sebeple emîr unvanını kullanmıştır. Edigey, tahta geçirdiği hanlar vasıtasıyla Altın Orda

tahtını idare etmiştir (Alan, 2011, s. 17; Paşaoğlu, 2016a, s. 278-279; Paşaoğlu, 2016b, s. 28- 57; Alpargu, 2018, s. 799-800).

Edigey'in Moskova üzerine bir sefer düzenlediği de bilinmektedir. Altın Orda için tehlikeli olan Rusları kontrol altında tutmak isteyen Edigey, Moskova Knezi'nin vergisini vermeyerek, bağımsızca hareket etmesi üzerine 1408'de Moskova seferini düzenlemiştir. Seferde yol güzergâhındaki Pereyaslavl, Rostov, Dmitriyev ve Serpuhov şehirlerini alarak 30 Kasım'da Moskova kapısına kadar gelmiştir. Edigey burada iken Moskova'ya bir elçi göndererek, Moskova'nın girişinde kuracağı karargâhta kışı geçireceğini ve Moskova halkının açlık ve soğuktan öleceğini bildirmiştir. Halk ise Edigey'in şartlarını kabul edip, onun saldırısından kurtulmak için 3.000 gümüş ruble ödemiştir. Moskova halkının bu tutumu sonrası Edigey 20 Aralık 1408'de Moskova'da tahribat yapmadan geri dönmüştür. Aynı zamanda Edigey, Knez Vasiliy'e Toktamış Han'ın oğullarının ona sığınmak için geldiklerinde kabul etmemesini, vergisini ödemediğinde cezalandırılacağını ve eski şartların yürürlükte olduğunu bildirmiştir.

Edigey'in Moskova seferi knezliği zarara uğratsa da Knez Vasiliy ve ordusu bu sefer sırasında kaçtıklarından darbe almamışlardır. Ayrıca Edigey'in mektubundaki Toktamış Han oğullarını kabul etmemesi şartına Knez Vasiliy uymamıştır. Emîr Edigey Moskova seferi ile gücüne güç katsa da Altın Orda ülkesindeki siyasi anlaşmazlıklar onun ölümüne dahi sebep olmuştur. 1410 yılında ölen Pulat-Sultan'ın yerine Timur'un han olmasını isteyen Edigey, onun üzerinde etkili olmak için kızlarından birini ona vermiştir. Ancak Timur kayınpederi Edigey'den bağımsız hareket etmiş ve onu yenilgiye uğratmıştır. 1411 yılında Timur Han, Altın Orda'daki hâkimiyetini Toktamış Han'ın oğlu Celaleddin'e kaptırarak hanlıktan düşmüştür. Emîr Edigey ise Kırım'a kaçmış ve 1416 yılında Litvanya Knezi Vitovt'u yenilgiye uğratmıştır. Edigey bundan sonra İdil nehri civarında Toktamış Han'ın oğullarından Kadirbirdi ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramış ve esir düşmüştür. Edigey, 1419 yılında ölecek Astrahan'ın doğusundaki bozkırlarda gömülmüştür (Ünal, 2008, s. 237; Kemaloğlu, 2018, s. 613-616).

Altın Orda Devleti parçalanınca devletin topraklarında yeni Tatar güç merkezleri oluşmuştur. Kurulan Tatar hanlıkları kuzeyde Kazan, güneyde Kırım ve doğuda Astrahan ile Nogay Orda olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Ayrıca Kâsım Hanlığı ise Kazan Hanlığından ayrılarak kurulmuştur (Pritsak, 2007, s. 102; Vásáry, 2014, s. 327).

Edigey, Nogay Orda'nın temellerini atmıştır. Altın Orda Devleti'nin parçalanması sonrası Nogay Orda'nın kurulması ile Edigey'in soyundan gelen oğulları ve torunları Deşt-i Kıpçak sahasında etkili olmuşlardır (Paşaoğlu, 2016a, s. 278-279; Paşaoğlu, 2016b, s. 28-57; Alpargu, 2018, s. 799-800).

Nogay Orda'nın ortaya çıktığı coğrafya "XV. yüzyılda İdil Nehri'nin doğusunda, Saraycık şehri merkez olmak üzere Yayık ve Cim (Emba) Nehirleri sahası olup Sirderya'ya kadar uzanmaktadır" (Paşaoğlu, 2016a, s. 281; Paşaoğlu, 2016b, s. 28).

2. Edigey Destanının Konusu ve Özeti

Edigey Destanının anlatımına bakıldığında canlı tarih sahneleri art arda sunulmaktadır. Türkler, Edigey Destanında olayların geçtiği Deşt-i Kıpçak'ta yüzyıllarca varlık gösterdikleri için kısa da olsa bölgedeki Türk varlığından bahsetmek gerekir. Çeşitli sebeplerle Türkler Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine göç etmişlerdir. Türkler, Sakalardan itibaren burada varlık göstermişlerdir. Sakalardan sonra Sarmatlar, Sabirler, Hunlar, Bulgarlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Kıpçaklar bölgenin sakinleri olmuşlardır (Karatay, 2004, s. 1-70; Karahan, 2012, s. 22). Bu kadim Türk yurdu Cengiz Han'ın (1206-1227) Moğol Devleti'ni kurup kısa sürede devletinin sınırlarını genişletmesi ve Cuci Han'ı Deşt-i Kıpçak ve Harezm'i idare etmesi için görevlendirmesi ile yeni bir

döneme girmiştir. Böylece Moğolların bu kolu Karadeniz'in kuzeyine ve Doğu Avrupa'ya seferler başlatarak bölgedeki Türkleri de hâkimiyetleri altına almışlardır (Kafalı, 1970, s. 59; Alan, 2011, s. 8; Kemaloğlu, 2018, s. 582-583).

Moğolların batı seferi sırasında Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçaklar ve Bulgarlar varlık gösteriyorlardı. Kıpçaklar, Türkistan'da 986 yılında başlayan Kitan baskısı ile ata yurtlarından göç etmişlerdir. 1030 yılında İdil'de görülen Kıpçaklar yayılmalarını sürdürmüşler ve Moğol istilasına kadar Karadeniz'in kuzeyinde hâkim olmuşlardır (Yücel, 2007, s. 57; Yücel, 2018, s. 542-555). Moğol istilasını engellemek için birleşen Kıpçak-Rus ordusu 1223 yılında Cebe-Noyan ile Sübeyde (Subitay) Batur komutasındaki Moğol ordusuna Kalka Meydan Savaşı'nda yenilmiştir. I. Deşt-i Kıpçak seferinde Moğollar, Kalka Savaşı'nda üstün gelince Don ve Doneç havzasında bulunan Başbuğ Köten (Kotan) komutasındaki Kıpçaklar dağılmışlar ve kurtulanların bir kısmı başbuğları ile Macaristan'a göç etmişlerdir. Diğer kısım Kıpçaklar ise İdil Bulgar topraklarına sığınmışlardır (Kafalı, 1970, s. 59; Yücel, 2007, s. 64-65; Yücel, 2018, s. 554-555).

Karadeniz'in kuzeyi ve Kuzey Kafkasya'da varlık gösteren Kubrat Han'ın Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılması ile Hazar Devleti'nin hâkimiyetine girmek istemeyen Bulgarlar VII. yüzyılın sonu ile VIII. yüzyılın başlarında İdil bölgesine göç etmeye başlamışlardır. Bulgarların İdil bölgesine göçleri X. yüzyıla kadar devam etmiş ve İdil Bulgar Devleti'nin kuruluş süreci X. yüzyıllarda başlamıştır (Koç, 2018, s. 298-302). X. yüzyıldan Moğol istilasına kadar bölgede güçlü bir devlet olan İdil Bulgarlarının sonu da Kıpçaklar gibi olmuştur. XIII. yüzyılda meydana gelen Moğol istilası Cebe-Noyan ve Sübeyde'nin komutasında Doğu Avrupa'yı etkisi altına almaya başlamıştır. Kalka Savaşı sonrasında 1223 yılında İdil Bulgar topraklarına giren Moğol ordusu buradaki Bulgarlar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu yenilgi sonrası Moğollar emellerine ulaşmak için 1229 ve 1232 yıllarında Doğu Avrupa'ya sefer düzenlemişlerdir. Nihayetinde 1235 yılında Moğollar Karakurum'da kurultay düzenleyerek Doğu Avrupa'nın kesinlikle zapt edilmesi için organize olmuşlardır. Özellikle Rus ve İdil Bulgar ülkelerini hedefleyen sefer kararını veren Moğollar bu sefer için Cengiz Han'ın torunu Batu'yu komutan seçmişlerdir. 1236 yılı ilkbaharda yola koyulan Moğol ordusu 1236 yılı sonbaharda İdil Bulgar topraklarını acımasızca zapt etmiştir (Koç, 2018, s. 313-316). II. Deşt-i Kıpçak seferi denilen bu sefer Batu Han'ın idaresinde 1229 yılında başlamıştır. Batu Han'ın batı seferinin 1242 yılına kadar sürmesi sonucunda hem İdil Bulgar Devleti son bulmuş hem de Moğollar İrtiş nehrinden Karpat dağlarına kadar sınırlarını genişletmişlerdir (Kafalı, 1970 s. 60; Kemaloğlu, 2018, s. 582-583). Böylece Altın Orda Devleti, Türklerin yoğun olduğu bir bölgede kurulmuştur. Edigey Destanında Altın Orda dönemi tarihî olayları anlatılırken bölgede yaşayan Türk halklarının varlığından bahsedilmektedir. Öyle ki destanda hem Kıpçak hem de Bulgar adına atıflar vardır:

“Eski geçmiş zamanda
Bulgar ile Saray'da
Yayık ile İdil'de,
Altın Ordu, Ak Ordu.
Şanlı Kıpçakların yurdunda
Tatardan doğan Nogay ilinde
Toktamış diye han oldu”
(Sulti, 1988, s. 35)

Özellikle metinde geçen Şanlı Kıpçakların yurdu söylemi ile bölgede bir zamanlar Kıpçakların hâkim oldukları belirtilmiştir. Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyinde yayılmaları sonrasında İstahrî'nin Mafazat al-Guzziya (Oğuz Çölü) olarak adlandırdığı bu sahaya Deşt-i Kıpçak (Kıpçak çölü/bozkırı) denilmiştir. Deşt-i Kıpçak adını ilk olarak XI. yüzyılda yaşamış olan Nâsır-ı Hüsrev Divan'ında kullanmıştır. Bölgenin Moğollar tarafından istilası

sonrasında da Deşt-i Kıpçak adı unutulmamış ve Altın Orda döneminde de bu tabir kullanılmıştır (Kemaloğlu, 2018, s. 583; Özel, 2020, s. 1). Yine destanda geçen Bulgar şehrinin Orta Çağ'ın ünlü Türk şehirlerinden biri sayıldığı, İdil Bulgar Devleti'nin ilk başkenti olduğu ve Bulgar şehrinin adının İdil Bulgar Devleti hükümdarlarından İbrahim Han'ın adından geldiğine dair fikirler ileri sürülmüştür (Koç, 2018, s. 328).

Edigey Destanında tarihî şahıslar olan Edigey, Toktamış Han ve Emîr Timur arasında yaşanan olaylar hakkında bilgi verilmiştir. Ancak, Edigey'in Deşt-i Kıpçak topraklarında hâkimiyet kurmak için verdiği mücadele Edigey Destanının asıl konusu olmuştur. Edigey Destanında Edigey'in vatanı ve halkını korumak için yaptığı kahramanlıkları anlatılmıştır.

2.1. Tatar Varyantının Özeti

Rustem Sulti'nin Türkiye Türkçesine çevirdiği Edigey Destanının Tatar varyantının özeti şöyledir:

Toktamış Altın Orda Devleti'nin hanı olduğu zaman, Timur da Semerkant'ta handır. Toktamış Edigey'in babası Kutlukaya'yı Timur'un tarafında yer aldığını düşündüğü için onu öldürmüştür. Cantimir, Toktamış'tan Kutlukaya'nın oğlunu öldürmemesini istemiş ise de han kabul etmemiştir. Bunun üzerine Cantimir altı oğlundan biri olan Kobogıl'ı alıp, Kutlukaya'nın evine giderek beşiğe onu koymuş ve Edigey'i alarak evine dönmüştür. Kobogıl olarak bilinen Edigey henüz bir yaşından itibaren olağanüstü özellikler göstermiştir. Edigey'in çocuk yaşta gösterdiği başarılar ve yetenekleri Toktamış'ın dikkatini çekmiş ve ondan sarayında kalmasını istemiştir. Edigey, Toktamış Han'ın isteklerine razı olmuş ve yanında kalmıştır. Toktamış Edigey'i Aytulı isminde güzel bir kız ile evlendirmiş ve onun Noradın adında bir oğlu olmuştur.

Toktamış'ın sarayında Edigey'in ön plana çıkmasından Yenike Hatun rahatsızlık duyup bunu eşi Toktamış ile paylaşmıştır. Yenike Edigey'in sınanmasını Toktamış'a teklif etmiş ve bunun için de zehirli ballı içecek hazırlayarak Edigey'e sunmayı planlamışlardır. Buna göre Edigey zehirli balı bıçağın ucu ile karıştırırsa düşman olduğu düşünülecektir. Edigey, han sarayının kapısında bekleyen Angısın ve Tingısın vasıtasıyla balda zehir olduğunu anlayarak bıçağı ile balı dörde bölerek zehrini almaya çalışmış ve sonra da karıştırarak yemiştir. Yenike bu durumdan Edigey'in dost olmadığı çıkarımında bulunmuş ve Toktamış'ı etkilemeye çalışmıştır. Yenike Hatun, Kobogıl'ın kim olduğunun araştırılmasını da Toktamış Han'dan isteyince o bu amaçla ülkesinde yaşayan bilge kişilere başvurmuştur.

Toktamış, Sıska Subra Yırav vasıtasıyla Edigey'i sınamıştır. Sıska Yırav'ın Edigey'i övmesi, han olacağını ve babasının Kutlukaya olduğunu söylemesi üzerine Toktamış rahatsızlık duymuş ve bunun üzerine Edigey öldürüleceğini anlayarak kaçmıştır. Edigey'in geri dönmesi için Toktamış'ın adamları onu ikna etmeye çalışsalar da o çıktığı yoldan dönmeyeceğini, Emîr Timur'un yanına gideceğini ve Timur kendisine destek olursa Toktamış Han'ı kendi ayağına kapanacak vaziyete sokacağını söylemiştir.

Edigey, Emîr Timur'un ülkesine giderken, Kara Tiyin Alp'in yurduna gelmiş ve orada Timur Han'ın kızı Akbilek ile karşılaşmıştır. Akbilek Kara Tiyin Alp'in yanında son derece mutsuzdur. Edigey, Kara Tiyin Alp'i öldürmüş ve Akbilek ile Emîr Timur'un yanına gitmişlerdir. Bunun üzerine Emîr Timur altın ve gümüş saçtırarak Edigey'i çadırına çağırıştır. Emîr Timur Edigey'e kim olduğunu sormuştur. Edigey ise Toktamış'ın babasını öldürdüğünü ve ondan dolayı İdil yurdundan ve çocuğundan ayrılmak zorunda kaldığını Timur'a bildirmiştir. Timur, Edigey'i bey yaparak kızı Akbilek'i de ona vermiştir.

Toktamış yurdunda kalan Edigey'in oğlu Noradın'ın da babası gibi kendisine sorun yaratacağını düşünerek ondan kurtulmayı tasarlamıştır. Toktamış, Edigey'in düşmanlığını arttırmamak için Noradın'ı öldürmemiş ve babasının yanına göndermiştir. Noradın

Semerkant'a gitmiş ve babasına İdil yurdum var iken Timur'un yurdunu gönlünün istemediğini söylemiştir. Noradın babasına İdil'e dönüp Toktamış ile savaşmayı tavsiye etse de Edigey İdil'de Toktamış han oldukça dönmeyeceğini söylemiştir. Noradın babasına İdil'de halkın Toktamış'tan ürktüğünü ve halkın Edigey'in dönüp başlarına geçmesini istediğini bildirmiştir. Noradın anlattıklarıyla Edigey'i etkilemiş ve o Timur'a Toktamış ile savaşmak için yola çıkacağını söylemiştir. Timur da ordu hazırlatarak Edigey'in öncülüğünde Toktamış'ın üzerine yola çıkmıştır. Edigey'in seferden vazgeçmesi için Toktamış, Pir Alâeddin'i göndermiş, ancak Edigey barışmayı kabul etmemiştir. Pir Alâeddin Edigey'in seferden vazgeçmeyeceğini Toktamış'a bildirmiş ve o bunun üzerine savaş hazırlığı yapmıştır. Toktamış ile Timur'un arasında savaş olmuştur. Timur, Toktamış'ı yenerek hazinesini almayı ve İdil'i ele geçirmeyi hedeflemiştir. Ancak Timur, Toktamış'ın ordusu karşısında zayıflığını görmüş ve kötü duruma düşmüştür. Edigey ile Toktamış arasında da mücadele olmuştur. Edigey'e yenilen Toktamış bozkıra kaçmış ve Edigey de onun takip etmiştir. Edigey, Noradın'ı Toktamış'ın ardından gönderip kendisi geri döndüğünde Timur'un bol miktarda ganimetle Semerkant'a döndüğünü ve İdil'e Kıygırçak'ı han yaptığını öğrenmiştir. Kıygırçak, Edigey'den kendisine tabi olmasını istemiş ancak Edigey kabul etmeyerek İdil'de hâkim olmuştur. Noradın, Toktamış'ın başını kılıçla gövdesinden keserek onu öldürmüştür. Noradın, Edigey'in sarayına giderek Toktamış'ın başını ona sunmuştur. Edigey oğlunun bu başarısına karşılık Toktamış'ın kızı Haneke'yi ona vermiştir. Haneke'nin ağladığını gören Canbay, ona kendisini hamile gibi göstermesini ve Noradın'a babasının yaptığını söylemesini istemiştir. Canbay Hanekey'e bunu yaparsa, Edigey ile Noradın'ın arasının bozulacağını ve kardeşi Kadirbirdi'nin sultan olacağını söylemiştir. Noradın, Haneke'nin karnına keçe bağladığını bilmeyerek, bu durumu babasının yaptığı sözünü işitince elindeki dombırayı fırlatmıştır. Dombıra Edigey'in gözüne değmiş ve sağ gözü çıkmıştır. Edigey gözüne aldığı darbe sonrasında Noradın'a sitem etmiştir. Annesi de aynı şekilde Noradın'a babasını üzdüğü için sitemli sözler söylemiştir. Noradın anne ve babasının yanından ayrılmıştır. Edigey, Noradın'ı özlemiş ve geri çağırmıştır. Elçiler Noradın'a giderek babasının çağırıldığını bildirince Noradın babasının yanına dönmüştür. Edigey oğlunun gelmesi üzerine ona güzel sözler söylemiştir. Edigey ile oğlu arasında konuşmalar olur ve Noradın babasına ikimizden biri han olalım ya da babasına sen git demiştir. Edigey oğlunun bu tutumuna kızmış ve ona beddua etmiştir. Noradın babasına yeniden git demiş ve Edigey ona başından geçenleri anlatıp sonra da İdil'den ayrılmıştır.

Noradın babasını İdil'den kovup han olacağını beklerken Kadirbirdi hanlık için mücadeleye girmiştir. Noradın Kin Canbay'ı Çirüli Göl'e göndermiş ve o burada Kadirbirdi tarafından yakalanmıştır. Sonrasında Kin Canbay Kadirbirdi'ye kendisinin canını bağışlarsa Noradın'ı getirip ona teslim edeceğini söylemiştir. Kadirbirdi, Kin Canbay'ı serbest bırakmış ve o -Noradın'ın yanına ulaşarak- Çirüli Göl'e avlanmaya gidelim demiştir. İki Çirüli Göl'e gitmişler ve Kin Canbay gözden kaybolmuş, Noradın'ın ise etrafını birdenbire düşman sarmıştır. Noradın, Kadirbirdi'ye tutsak düşmüş ve Kadirbirdi dokuz elçisini Edigey'e göndererek oğlunu tutsak aldığını haber vermiştir. Elçiler Edigey'e oğlunu kurtarması için fidye vermesi gerektiğini söylemişlerdir. Edigey dokuz elçiden yedisini tutsak almış ve ikisini geri göndererek Kadirbirdi'ye Noradın'a ne yaparsan yap ancak yedi elçisini yok edeceği haberini göndermiştir. Tutsak kalan yedi kişinin babaları Kadirbirdi'ye çocuklarını kurtarması için yalvarınca, Kadirbirdi Edigey'e yeniden elçi göndererek ona yedi elçiyi verirse oğlunu serbest bırakacağını bildirmiştir. Kadirbirdi, Noradın'ı hesaba çekmiş ve Noradın'ın ayağından kan sızmasına rağmen doğrudan cevap vermesi karşısında Kadirbirdi onun bahadırılığına hayran kalmış ve onu serbest bırakarak babasının yanına yollamıştır. Noradın, Edigey'in yanına gelince ondan özür ve af dilemiştir.

Kadirbirdi Edigey sağ oldukça İdil'in kendisine yurt olmayacağını düşünmüş ve bu yüzden ordusuyla onun üzerine gitmiştir. Kadirbirdi ile Edigey'in arasındaki savaşta çok kayıplar olmuş ve Kin Canbay çok kan aktığını görünce Kadirbirdi'ye Edigey ile teke tek karşılaşmasını tavsiye etmiştir. Edigey ile Kadirbirdi karşı karşıya gelmişlerdir. Karşılaşmanın sonunda Edigey Kadirbirdi'yi öldürmüş ve kaçmıştır. Bunun üzerine Barın Mirza, Toktamış'ın neslinin sonlandığını ve onun beylerinden kimin han olacağını sormuştur. Beyler ise Edigey'in başını alanın tahta çıkacağını söylemişler ve onun ardından gitmişlerdir. Edigey onlarla mücadele etmiş ancak Barın Mirza kılıcıyla Edigey'in başını gövdesinden ayırmıştır. Edigey başı ile Barın'a gün gelir dökülen kanımın hesabını Kazak, Kırım, Astrahan'ın soracağını ve o zaman ne olacağını görürsün demiştir. Sonuçta Edigey'in dediği gibi Kırım, Kazan ve Astrahan ayrı ayrı il olunca Altın Orda Devleti dağılmıştır.

2.2. Başkurt Varyantının Özeti

Göksel Öztürk'ün Türkiye Türkçesine çevirdiği Edigey Destanının Burangulov nüshasının özeti şöyledir:

Altın Orda hanı Toktamış idare ettiği birçok halka köle gibi davranarak; aynı zamanda Ural'daki halkı da huzursuz etmiştir. Ural'da bazı yiğitler Toktamış'ın halka köle gibi davranıp haraç almasını kabullenmeyerek onun askerleri ile savaşmışlardır. Kıpçak, Katay, Tamyan, Yurmatı ve Tabınlardan olan bahadırlar canları pahasına Toktamış Han'a karşı durmuşlardır. Toktamış bu beş boyun beş yiğidine elçi göndermiş ve sarayına çağırarak yanında danışman olmalarını istemiştir. Bahadırlar Toktamış Han'ın isteğini görüşerek bazıları birçok savaşta perişan olduğundan barış yapılmasının daha iyi olacağını düşünmüşlerdir. Bu görüşlere karşılık Habrav adındaki yırav Toktamış'a gidilip kul olunursa özgürlüğün yitirileceğini söylemiştir. Habrav'ın uzun konuşmasını dinleyen halk arasında bölünmeler olmuş ve beş bey Toktamış'ın yanına giderken, Edigey tabi olmayarak tek başına Ural'da kalarak mücadelesini sürdürmüştür. Bu durumun üzerinden zaman geçtikten sonra Toktamış Han, Ural'dan haraç almak için ferman göndermiş ve Ural karışmıştır. Toktamış için beyler haraç toplarken Edigey ise Habrav Hoca'ya danışarak, ülkesi için ne yapılabileceği konusunda fikirler almıştır. Habrav ile görüşükten sonra Edigey savaşlar yapmıştır. Edigey, Ural için mücadele edecek taraftar toplamaya çalışmış bunun içinde Habrav'ın sözleri Ural'da taraftar bulmasında etkili olmuştur. Edigey düşmanları Irşak ve Demmi Bey'in üzerine gitmiş ve onları yenmiştir. Toktamış olanlar üzerine Habrav'ı çağırılmış ve Edigey ile uzlaşmaya çalışmıştır. Habrav vasıtasıyla Edigey Toktamış'ın sarayına çağırılmış ve o bu teklifi kabul etmiştir. Edigey gerçek düşüncelerini gizleyerek Toktamış'ın ülkesindeki durumu analiz etmiştir. Toktamış ise Edigey'in hünerli bir yiğit olduğunu görerek ona sarayında kalmasını teklif etmiştir. Toktamış, Edigey'i başkomutan yapacağını söyleyince, Toktamış'a damat olmak isteyen Selehi bunu istememiştir. Toktamış Edigey'den saraya gelen davalara bakmasını istemiştir. Sarayda kaldığı sürece Edigey'in saygınlığı artınca ve Toktamış'ın kızı Inyıkay da Edigey'e âşık olunca Selehi iyice bozulmuş ve onu saraydan uzaklaştırmak için planlar yapmıştır. Selehi Hanbike'ye kızı Inyıkay'ın Edigey ile evleneceğini ve bunun hoş bir durum olmayacağını söyleyerek Edigey'i zor duruma sokmuştur. Hanbike kötü bir rüya gördüğünü eşi Toktamış'a söylemiş ve Toktamış bu rüyanın yorumlanması için Habrav'a başvurmuştur. Rüyayı yorumlayan Habrav, Toktamış'a yakınında gizli bir düşmanın hanlığında gözünün olduğunu söylemiştir. Edigey sarayda Geneke'ye âşık olmuştur. Geneke hamile kalınca saraydan kaçarak kamışlığa gitmiş ve çocuğunu orada doğurmuştur. Toktamış Habrav'ın bir gün bir düşmanın hanlığına son verir sözüne göre Geneke ile çocuğunun bulunup getirilmesi için ferman çıkarmıştır. Edigey çocuğu kamışlıkta bulmuş ve İsenbay'ın yanına gitmiştir. İsenbay ise ikiz çocuklarından birini kaybetmiştir. Edigey İsenbay'dan ölen çocuğun kendi çocuğunun yerine konulmasını istemiş ve Geneke'yi de

kurtarmak için çabalamıştır. Edigey, İsenbay'ın ölen çocuğunu kamışlığa koymuştur. Toktamış'ın askerleri onu bulmuş ve saraya götürmüşler, ancak Geneke'yi bulamamışlardır. Edigey ise Geneke'yi bulmuş ve durumu anlatarak onu Ural'a göndermiştir.

Toktamış'ın kızı Inyıkay, Edigey'e iyice yaklaşıncaya Selehi rahatsız olmuş ve yeni planlar kurmuştur. O, Hanbike'ye Edigey'i çekiştirmiştir. Hanbike yeniden Toktamış'a düş gördüğünü söylemiş ve anlatmıştır. Hanbike, Toktamış'a Edigey'den korktuğunu, kızlarından birini kaçırabileceğini ve hanlığı ele geçireceğini söylemiştir. Toktamış Han'ın sarayında Edigey kendisine ikram edilen yiyeceğin zehirli olduğunu fark ederek yememiş ve meclisi terk edip gitmiştir. Bunun üzerine Selehi ve Hanbike Toktamış'a Edigey'i kötölemişlerdir. Toktamış bu durumda bir şölen tertip ederek Edigey'i öldürmeyi planlamıştır. Edigey, İsenbay'ın yırında işaret ettiği durumu yani öldürüleceğini anlayarak kaçmış ve peşine Toktamış'ın adamları düşmüştür. Toktamış Han, Edigey'in kaçmasını kendisi için tehlikeli gördüğünden geri dönmesi için çareler aramıştır. Habrav, Toktamış Han'a Edigey'in Timur'un yanına gideceğini, Timur'un ona yardım edeceğini ve Edigey'in ordusuyla geri dönerek Toktamış'ın ordasını yerle bir edeceğini söylemiştir. Son olarak Habrav Toktamış'a Edigey'in İdil'den öteye gitmediğini ve ona istedikleri verilirse rahat edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Toktamış'ın adamları Edigey'i bulmak için yola çıkmışlar ve onu İdil'in öbür yakasındaki kayalıklarda görmüşlerdir. Toktamış'ın adamlarından Yanbay Edigey'e geri dönerse Toktamış Han'ın ona hediyeler vereceğini söylemiştir. Edigey ise Timur'un yanına gideceğini, onun desteği ile Ural'daki halkı için mücadele edeceğini ve Toktamış Han'dan intikam alacağını bildirmiştir.

Edigey, Timur'un yanına doğru giderken onun kızına Kabardin diye bir hanın yurdunda rastlamıştır. Kabardin, Timur'un kızını kaçırmak kendisine eş yapmıştır. Edigey, Kabardin'i öldürerek, Timur'un kızı ile yoluna devam etmiştir. Edigey, Timur'un yanına gelince Ural'ın feraha çıkması için destek istemiş ve Timur bunu kabul etmiştir. Timur ile Toktamış'ın orduları savaşmış ve Edigey'in üstün geleceğini gören Selehi Toktamış'ın yanına giderek kaçmasını söylemiştir. Toktamış kaçınca oğlu Kadirbirdi han olmuş ve Edigey'in ordusuna yenilmiştir. Edigey belli süre sarayda kalmış ve Toktamış Han'ın üstüne geldiğini öğrendiğinde o da savaş hazırlığı yapmıştır. İki ordu savaşmış ve savaşı Edigey kazanmıştır. Savaşın sonunda Edigey kaçan Toktamış'ı takip etmiş ve o yakalanıp öldürülmüştür. Edigey'in oğlu Muradım Toktamış'ın kızı Inyıkay ile evlenmiştir. Inyıkay birgün Muradım'ı kandırarak, onun sefere çıktığı bir zamanda Edigey'in zorla kendisi ile gece kaldığını ve ondan hamile olduğunu söylemiştir. Muradım buna inanmış ve babasını kılıçla yaralamıştır. Zamanla Inyıkay tahta geçmek isteyen ağabeyi ve Yanbay'ın sözlerine aldanıp Edigey'e iftira attığını Muradım'a itiraf edince, o Inyıkay'ı hemencecik öldürmüştür. Muradım babası ile karşılaştığında her ikisi de durumu anladıkları için kucaklaşıp barışmışlardır. Edigey'in hayatının son zamanları düşmanları ile savaşarak geçmiştir. Savaşlarda canı pahasına mücadele eden Edigey son nefesini savaş meydanlarında vermiştir. Edigey, ölmeden oğlu Muradım'a Ural yurdunu düşmandan korumasını ve yiğitliğiyle nam salmasını istemiştir. Muradım'a yiğitliği ile gençlere örnek olmasını ve böylelikle gençlerin ülkelerini düşmanlardan koruyacaklarını söylemiştir. Edigey son sözlerini Muradım'a söyleyip İdil'inden bir yudum su içtikten sonra can vermiştir. Edigey, Narıs dağının eteklerinde ordusu ve halkının elleriyle gömülmüştür. Edigey'in ölümü Ural'da büyük bir hüznün yaratmış ve oğlu Muradım öfkesi ile düşmanlarının üzerine gitmiştir. Muradım, bahadırılığı ile Töyeles suyu boyunda uzun yıllar yaşamıştır. Muradım'ın oğlu ve torunları vasıtasıyla Edigey'in nesli devam etmiştir. Son olarak Edigey neslinden olan Kaçkın Ural'a gitmiş ve burada düşman ile savaşmıştır. O, katıldığı savaşlardan birinde Hakmar suyu boyunda düşman eline düşmüş ve öldürülüp horlanmıştır.

3. Edigey Destanında Vatan Temasını Betimleyen Metinler

Edigey Destanında vatana duyulan sevgi ve bağlılık ile ilgili etkileyici bir dille anlatımlara sık sık rastlamaktayız.

Tatar varyantından örnekler:

Edigey Destanının Tatar varyantında, Toktamış yüzünden vatanından ayrılmak zorunda kalan Edigey çok üzülmüştür. Toktamış'ın kendisini öldüreceğini tahmin eden Edigey vatanını terk edip Timur'a sığınmıştır. Timur, Edigey'e kim olduğunu sorunca, o "nurlu yurt" olarak tasvir ettiği vatanından ayrılmak zorunda kaldığını dile getirmiştir:

Idégeyné aldırıp,
Kaysınday ir ikenén soradı.
Anda eytté Ídégey:
-Encü deryañ- kiñ derya,
Bencü deryan- say derya.
Cayıktan ütmi tar tübe,
Tat torunım yav tübe;
Ídél bélen Cayıkta,
Böktergélé Adırdan,
Saraltın sukkan Saraydan,
Ezgeri sukkan Bolgardan,
Nugaynıñ nurlı yortınnan
Çıgıp kile yatırımın.
Üz atamı sorasañ,
Kotlıkıya bi idé,
Tuktamış han çapkanda
Ul atamnan ayırıldım.
Ídél écé imin yort-
Ídélémnen ayırıldım,
Üz ilémnen ayırıldım,
Ír Noradın ulımnan,
Küz nurımnan ayırıldım.
Índé kabul kürmeseñ,
Kaylardan kaya kitiyém?
Arbakaş bulıp su taşıp,
Evkatémné itiyém.

"Edigey'i çağırıp,
Nasıl bir er olduğunu sordu.
O zaman söyledi Edigey:
"İncü deryan geniş derya,
Bencü deryan sığ derya,
Yayık'tan geçmeden dar tepe,
Tat boyum, Yav Tübe;
Ídil ile Yayık'ta,
Üsküflü doğanlı Adır'dan,
Sarı altın basan Saray'dan,
Ezgeri basan Bulgar'dan,
Nogay'ın nurlu yurdundan
Çıkıp gelmekteyim.
Öz babamı sorsan,
Kutlukaya Bey idi,
Toktamış Han kesince
Öz babamdan ayırıldım.
Ídil içi emin yurt,
Ídil'imden ayırıldım,
Öz ilimden ayırıldım,
Er Noradın oğlumdan,
Göz nurumdan ayırıldım.
Artık kabul görmesen,
Nereden nereye gideyim?
Arabacı olup su taşıyıp,
Erzağımı bulayım."

(Sulti, 1998, s. 99)

Noradın Ídil'den ayrılmak zorunda kalıp Timur'un ülkesine geldiğinde vatanına özlem duymuştur. O, babasına Ídil'e dönmeyi ve bu güzel yurt için Toktamış Han ile savaşmak istediğini söylemiştir:

Ír Noradın anı eytté:
-At sörénmi cir tanımas,
Ír sörinmi il tanımas,
Ídéldey ilém barında
Sah Timér ilé tartmıyır,
Hiç küñélème yakmıyır,
Tañı tañ bulıp atmıyır,
Suvı su bulıp akmıyır.
Anda eytté Ídégey:

"Er Noradın şöyle söyledi:
"At sürmeden yer tanımaz,
Er yürümeden il tanımaz,
Ídil gibi ilim varken,
Şah Timur'un ili çekmiyor,
Hiç gönlümü açmıyor
Tanı tan olup ağarmıyor,
Suyu su olup akıyor".
O zaman söyledi Edigey!

-Ey Noradın, Noradın,
Nidér sinéñ moradıñ?
-Eytsem eytim moradım:
At ta tuygan ciréne,
İr de tujan ciréne;
Kéndék kanım tamgan cir-
Kömés sulu İdél bulganda,
Siné de kugan Tuktamış,
Miné de kugan Tuktamış;
Babamniñ başın çaptırgan
Ezelden yav Tuktamış;
Tuktamışta kigém bar,
Kik alganda kine yuk,
Üç alganda üpke yuk;
İ gazizém, i atam,
Kayırılıp atnı tartayık,
Ana İdélge kaytayık,
İdél bağında yatayık.
Ul Tuktamış han iken,
Uk-sadak bilde bulganda
Ugıbızni anda atayık,
Ata-ata yatayık!

“Ey Noradın, Noradın,
Nedir senin muradın?”
“Söylesem söyleyeyim muradımı:
At da doydıǵu yerine,
Er de doğduǵu yerine;
Göbek kanımın damladıǵı yer:
Gümüş sulu İdil varken;
Seni de kovan Toktamış,
Beni de kovan Toktamış;
Dedemin başını kestiren
Ezelden düşman Toktamış;
Toktamış’a öcüm var,
Öç alırken ayıp yok,
Öç alırken dargınlık yok,
Hey azizim, hey babam,
Çevirip atı çekelim,
Ana İdil’e dönelim,
İdil bağında yatalım.
O Toktamış Han iken,
Ok, sadak belde olunca
Okumuzu orada atalım,
Ata-ata yatalım!”

(Sulti, 1998, s. 108-109)

Edigey, “İdil’imden ayrıldım” ifadesini kullanarak, vatanına olan bağlılığını en güzel şekilde söze dökmüştür. Edigey vatanına özlem duysa da Toktamış ilinde han iken dönmek istememiştir. Ancak Noradın babasına İdil’deki halkın onun yolunu gözlediğini söylemesi üzerine o halkı için Timur’dan müsaade isteyerek Toktamış ile savaşmak için yola çıkmıştır:

Anda eytté İdégey:
-Ey Noradın, Noradın,
Sagınsam da ilémné,
Sanlasam da sanımnı,
Tuktamıştay bér hannı
Han itép bélgen ul ilge
Yene bér kiré kaytmıyımın.
İleme ul han bulganda
İl küñélémne tartmıydır,
Suvi su bulıp akımıdır
Anda eytté Noradın
Ey gazizém, ey atam, “
Saray bélen Borgarnıñ,
İdéldegé iléñnėñ
Halkı hannan örke indé,
Tatarıñ bélen nugayıñ
Hanga karşı kuptı indé,
İdégey bézge kaytsın dip,
Başıbızda torsın dip,
Söt bélen yugan kılıçın
Kan bélen yine yusın dip,

“O zaman söyledi Edigey:
“Ey Noradın, Noradın,
Özlesem de ilimi,
Bilsem de öz şanımlı,
Toktamış gibi bir hanı
Han edip bilen o ile
Yine bir daha dönmem.
İlime o han olunca
İl gönlümü çekmiyor,
Suyu su olup akıyor”.
O zaman söyledi Noradın
Ey azizim, ey babam,
Saray ile Bulgar’ın,
İdil’deki ilinin
Halkı handan ürküyor artık,
Tatarlar ile Nogaylar
Hana karşı koptu artık,
Edigey bize dönsün deyip,
Başımızda dursun deyip,
Süt ile yıkanan kılıcını
Kan ile yine yıkasın diye,

Bolgarınıñ Boday bi
Artımnan kuva citép
eytté inde.
Ey gazizém, ey atam,
Kayırılıp atnı tartayık,
İdél çıgıp yatayık!
Ul-sadak bilde bulganda,
İl-halık béрге bulganda,
Ugıbıznı anda atayık,
Ata-ata yatayık!

(Sulti, 1998, s. 109-110)

Bulgar'daki Buğday Bey
Ardımdan koşarak yetişip
söyledi artık.
Ey azizim, ey babam,
Çevirip atı çekelim,
İdil'e çıkıp yatalım!
Ok, sadak belde olunca,
İl, halk birlikte olunca,
Okumuzu orada atalım,
Ata-ata yatalım”

Edigey, İdil'e varınca büyük bir sevinçle toprağını öpmüştür. Edigey'in burada sarf ettiği sözler, insanoğlu için vatanın taşıdığı manayı ifade eder. Edigey için İdil hayata başladığı, yaşamını sürdürmek için temel ihtiyaçlarını giderdiği ve kısırağıyla, ağacıyla kutlu bir yurttur. Aslında Edigey, vatani olmayanın garip kaldığını bilir ve bu sebeple İdil için şu sözleri söylemiştir:

İdél-yortın kürgende,
Tufragın übép yarsulap,
İdégey anda tulgadı:
-i İdél-yort, İdél-yort,
İdél écé imin yort,
Atam kiyev bulgan yort-
İyelép tezém kılğan yort;
Añam kilén bulgan yort-
İyelép selam eytken yort;
Kéndégémné kiskan yort,
Kérém-koñım yugan yort;
Biye savgan sötlé yort,
Kımız éçken kotlı yort;
İdél-Cayık arası
Yılkı bélen tulgan yort,
Kazan-Bolgar arası
Kala bélen tulgan yort;
Aşlı bélen İbrahim
Aşlık bélen tulgan yort,
Ata-babam totkan yort,
Kotlı bulsın tугan yort!
Aydan yaktı nerse yuk
Kara bolıt basmasa,
Adem garibé şul bulır-
Kaytıp ilén tapmasa!
Min baramın, baramın,
Üz ilémné alamin;
Ağacı aybar küréngen,
Malları suga iyélgen,
Yafrakları kalkanday,
Botagı kömés alkaday,
Alması bar yörektey,
Baltırğanı bélektey,

“İdil-Yurt'u görünce,
Toprağını öpüp coşkunlukla,
Edigey orada söyledi:
“Ey İdil-Yurt, İdil-Yurt,
İdil içi emin yurt,
Babamın güvey olduğu yurt,
Eğilip tazim kıldığı yurt;
Anamın gelin olduğu yurt,
Eğilip selam verdiği yurt;
Göbeğimi kesen yurt,
Kırımı yıkayan yurt;
Kısrak sağılan sütlü yurt,
Kımız içilen kutlu yurt;
İdil-Yayık arası
Yılkı ile dolan yurt,
Kazan-Bulgar arası
Şehir ile dolan yurt;
Aşlı ile İbrahim
Tahıl ile dolan yurt,
Ata-babam tutan yurt,
Kutlu olsun ana yurt!
Aydan aydın bir şey yok
Kara bulut basmasa,
Adam garibi şu olur:
Dönüp ilini bulmasa!
Ben varırım, varırım,
Öz ilimi alırım;
Ağacı görkemli görünen,
Malları suya eğilen,
Yaprakları kalkan gibi,
Dalı gümüş küpe gibi,
Elması var yürek gibi,
Baldıranı bilek gibi,

Sin tügélmé tугan yort,
Aç tamagım tuygan yort?
Kotlı bulsın tугan yort!
Utıra idék caylaşıp,
Kük tugayga biye beyleşép,
Kolin taydan uynaşıp,
İyeleşép utırıp
İdelden saba tutırıp,
Tiñ-kordaşka kuşılıp,
Monda kımız éçken béz idék.
Yafraklarıñ sargayıp,

(Sulti, 1998, s. 112)

Sen değıl mi ana yurt,
Aç karnımı doyruran yurt?
Kutlu olsun doğduğum yurt!
Oturur idik yayılıp,
Gök çayıra kısırak bağlayıp,
Tay gibi oynaşıp,
Sahip olup oturup,
İdilden tulum doldurup,
Denk, yaşita katılıp,
Burada kımız içen biz idik.
Yaprakların sararıp,”

Edigey, vatanından ayrılmanın acısını içten içe yaşamış ve bu acıyı kendisine yaşatan Toktamış Han'dan intikam almayı arzulamıştır:

Kük tugayıñ karalıp,
Han Tuktamış kulında
Sin ni buldım, tугan yort?
Sindey ilden ayırılğan
Min ni buldım, tугan yort?
Oç-albatı ölken su
Uniké yortnı sugargan,
Suvi temén salmagan,
Éçmegen can kalmagan
İdél bélen Cayıgım,
Çulman bélen Nokratım,
Sindey yortım bulganda
Siné minnen ayırğan,
Miné sinnen ayırğan,
Bay yortımını kol itken,
Tuk yortımını aç itken
Tuktamışnı çabıym dip,
Üz yortımını alıym dip,
Siña kildém, tугan yort!

(Sulti, 1998, s. 113)

“Gök çayırın kararıp,
Han Toktamış elinde
Sen ne oldun ana yurt?
Senin gibi ilden ayrılan
Ben ne oldum ana yurt?
Ucu bucağı büyük su
On iki yurdu sulayan,
Suyu tadını salmayan,
İçmeyen can kalmayan,
İdil ile Yayık'ım,
Çulman ile Nokrat'ım,
Senin gibi yurdum varken,
Seni benden ayıran,
Beni senden ayıran,
Zengin yurdumu kul eden,
Tok yurdumu aç eden
Toktamış'ı keseyim diye,
Öz yurdumu alayım diye,
Sana geldim ana yurt!”

Destanda pir olan Cantimir, Toktamış ile konuşmalarından birinde devletin ve yurdun elden çıkması ile karşılaşılacak durumlar hakkında şunları söylemiştir:

Torıp kilép Cantimér,
Han aldında yögindé;
Ey haniyem, haniyem!
Cir kiterde ni kalır?
Cirénnen taygan il kalır;
İl kiterde ni kalır?
İl kitkende yort kalır,
Yort kiterde söt kalır,
Ak kükrekten söt imgen
Süzé tatlı tél kalır.
Tél kiterde ne kalır?
Yazgannan yazgan hat kalır;

“Kalkıp gelip Cantimir,
Han önünde diz çöktü:
“Hey Han'ım, benim Han'ım!
Yer giderse ne kalır?
Yerinden kayan il kalır;
İl giderse ne kalır?
İl giderse yurt kalır,
Yurt giderse süt kalır,
Ak memeden süt emen
Sözü tatlı dil kalır.
Dil giderse ne kalır?
Yazılmış mektup kalır;

Baş kiterde ni kalır?
Buvında tipken kan kalır;
Buvınnan buvın çabılsa,
Ul çağında ni kalır?
Yort urnında yav kalır;
Yav çapkanda ni kalır?
Yalgız başı kañırıp,
Kuyday bulıp mañırıp,
Çül dalada tintérep,
Duvadaktay han kalır.

Baş giderse ne kalır?
Soy içinde kan kalır;
Soyda nesli biçilse,
O zamanda ne kalır?
Yurdunda düşman kalır;
Düşman biçince ne kalır?
Yalnız başı körlenip,
Koyun olup meleyip,
Çöl bozkırda dolaşıp,
Kısır kaz gibi han kalır.”

(Sulti, 1998, s. 42)

Toktamış Han'ın vatana dair düşünceleri Tatar varyantında yer alır. Toktamış Han Edigey ile mücadelesinde devletini, tahtını ve vatanını kaybettiği için üzülmüştür. Toktamış Han'ın vatana verdiği mana şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

Tuvıp-üşken uñgan yort,
Uñşıñnı aldırdım,
El-aman bul minnen soñ!
Kundakka urdam kundırıp,
Han sarayın saldırıp,
Artıma çatır kundırıp,
Aldıma bazar kondırıp,
Altınnan akça kistérep,
Tul altınnıñ möhréne
Üz isémeme suktırıp,
Tagı az gına min anda
Han bulıyım dip idem,
Siné tagın aldırdım,
El-aman bul minnen soñ!
İrtén torıp koş çöysem,
Kaz bilen ku aldırğan İdél-yort;
At başınday sarı altın
Sandığımda yatkan yort,
İñgev tiren İdél-yort,
Ceylev salgan kotlı yort;
Kéçkéne canım Yenike
Kilénçek bulıp töşken yort,
Yögénép ayak alğan yort
İyélép selam birgen yort
Küréklé tугan sıluvnı
Bikeç itép alğan yort
Ak börkençék salgan yort,
Al innégén yakkan yort,
Kızıl mercen takkan yort;
Akbüz atka méngen yort,
Yangız da kargan Kadiyrbirdé,
Kadiyrbirdé soltan tугan yort,
Kaplı kamka yırtkan yort;
Un san nugay cıygan yort,
Ölken bér tuy kılğan yort;

“Doğup büyüdüğü servetli yurt,
Servetini aldırdım
Esen ol benden sonra!
Konağa sarayımı kondurup,
Han sarayı yaptırdım,
Ardıma çadır kondurup
Önüme pazar kurdurup,
Altından akçe kestirip,
Şu altının mührünü
Öz ismime bastırıp,
Daha azıcık ben orada
Han olayım diyordum,
Seni artık kaptırdım,
Esen kal benden sonra!
Sabah kalkıp kuş uçursam,
Kaz ile kuğu avladığım İdil-Yurt;
At başı kadar sarı altının
Sandığımda yattığı yurt,
Çukuru derin İdil-Yurt,
Yaylanılan kutlu yurt;
Küçük canım Yenike'nin
Gelin olup düştüğü yurt,
Diz çöküp kâse aldığı yurt,
Eğilip selam verdiği yurt,
Güzel doğan zarifi
Hatun edip aldığım yurt
Ak duvağın örtüldüğü yurt,
Al dudak boyasının sürüldüğü yurt,
Kızıl mercanın takıldığı yurt;
Akboz ata binildiği yurt,
Yalnız da kargam Kadirbirdi,
Kadirbirdi Sultan'ın doğduğu yurt;
Altınlı simli kumaşın yırtıldığı yurt,
Yüz bin Nogay'ın yığıldığı yurt,
Büyük bir toyun yapıldığı yurt;

Yalgızıma alkış tisén dip,
Aarak bélen şarapka
Şunda yaman tuygan yort,
Tuktamış hannıñ iké yort,
İndéden son kotlı bulsın!
Yuvıktan siña kile almam,
Alıştan siné küre almam,
Yuvık da bulsa cite almam
Ceyevlék başka töşken son,
El-aman bul minnen soñ!
Min mañlayım könge köymedém,
Tabanıñ cirge timedém:
Başka zurlık töşkende
Yalgızlı kargam Kadırbirdé-
Mañlayınnan iskep söymedém,
El-aman bul minnen soñ!

(Sulti, 1998, s. 129-132)

Kendime dua değsin diye,
Rakı ile şaraba
Şunda beter bıkılan yurt,
Toktamış Han'ın iki yurdu,
Şimdiden sonra kutlu olsun!
Yakındayım, sana gelemem,
Uzaktan seni göremem,
Yakın da olsa varamam,
Yayalık başa düşünce,
Esen ol benden sonra!
Benim alnım güneşi görmedi,
Tabanıñı yere değdirmedim;
Başsa zorluk düşünce
Birdenbire kargam Kadırbirdi'nin,
Alnından koklayıp sevmedim,
Esen ol benden sonra!"

Edigey Kadırbirdi'yi öldürdükten sonra savaş meydanından kaçmış ve Kadırbirdi'nin adamları onu takip etmiştir. Onlar Edigey'i bulup kuşattıklarında o ölümden korkmadığını, vatani ve halkı için ömrünü mücadele ile geçirdiğini söylemiştir:

Anda eytté İdégey;
-Ülém bélen kurkıtmāñ,
Kurka torgan uyım yuk!.
Ülém turı kile iken,
Kotıla torgan buyım yuk.
İlém öçén ilsénép,
Cirém öçén cirsénép,
Halıgım öçén yahşı uyım.
Kükrek tulıp cilsénép,
Köreşkenné halıgım
Añladımı-belalmam!
Añlamasa halıgım
Añlatmastañ ülalmam!

(Sulti, 1998, s. 181)

"O zaman söyledi Edigey:
"Ölüm ile korkutmayın,
Korkacak hâlim yok!
Ölüm gelip dururken,
Kurtulacak boyum yok.
Yurdum için tutuşup,
Halkım için can atıp,
Halkım için iyi niyetim.
Göğüs dolusu hırsla,
Mücadelemi halkım
Anladı mı: bilemem!
Anlamadıysa halkım
Anlatmadan ölemem!"

Başkurt varyantından örnekler:

Toktamış Han Ural'daki halka eziyet edince, Ural'daki boylar ona karşı çıkararak boyun eğmemişler ve vatanlarını korumak için canları pahasına mücadele etmişlerdir:

Altın Urza başında
Tuqtamış tigän xan bulğan,
Qul aştında küp ilde
Qolday iten bilägän:
Yahaq alğan malınan,
Qoldar alğan xalqınan,
Üz tigänsä eş itep,
Ber xozayzay yaşägän.
Uralğa la qul huzıp,
Unda xalıqtı quzğağan;

"Altın Orda'nın başında
Toktamış adında bir han vardı.
İdaresi altındaki birçok halkı
köle gibi yönetirdi.
Haraç alırdı malından,
köleler alırdı halkından.
Kendi bildiğini okuyup,
bir tanrı gibi yaşardı.
Ural'a da el uzatıp,
yöre halkını huzursuz etti.

Urлдаğı batırzar:
Qıpsaq, Qatay, Tam'yan –
Ural tawı yağında;
Yurmatı, Tabın tağı la –
İzel, Nögöş buyında;
Bıl batırzarğa eyärep,
Yete ırırızan bişehe
Tuqtamışqa buyhonmay,
Uğa yahaq tülämäy,
Xalıqtan qoldar aldırmay,
Xandıñ yawı kilgändä,
Qayalarğa hırışıp,
Qara-qarşı huğışıp,
Awıl-awıl här yawza
Yorto-yere ürtälep,
Qatın-qızı xurlanıp,
Ural bite, qayahı,
Qızıl qanğa dımlanıp,
Batırzarı sergenän
Kızıl qanğa yözhä lä,
Ural tawızı uratıp,
Xandıñ yawı ut halıp,
Ural buyın qıp-qızıl
Tamuwğılay qılha la;
Küp yawzağı qırğında
İldeñ xalqı miktälep,
Ata-äsähez qalışıp,
Yetem-yeşer tulha la;
Atı bötöp, yaw atı
Tay-tulaqqa qalha la;
Biş ırırızıñ biş batır,
Yaralanıp un tapqır,
Attan qolap töşhä lä, –
Yan kereşen buşatmay,
Quldan bulat taşlamay,
Haman qarışı huğışqan.

(Öztürk, 2001, s. 31-32)

Ural'daki bahadırlar:
Kıpçak, Katay, Tamyan,
Ural dağı tarafında;
Yurmatı ve Tabınlar da
İdil ve Nögöş boyunda;
bu bahadırlara katılıp
yedi boydan beşi,
Toktamış'a boyun eğmeyip,
ona haraç ödemeyip,
halktan köle aldırmayıp,
hanın ordusu geldiğinde
kayalıklara sığınp,
gögüs göğüse savaşıp,
köy köy her saldırıda
yeri yurdu yakılıp,
kadını kızı horlanıp,
Ural'ın yamaçları, kayalıkları,
kızıl kana boyanıp,
bahadırları gırtlacağına kadar
kızıl kanda yüzse de;
Ural dağını kuşatıp
hanın ordusu, ateşe verip
Ural boyunu kıpkızıl
Cehenneme çevirse de,
sayısız savaşlarda
ülke halkı perişan olup
ana babasız kalıp
dul ve yetim çoğalsa da,
atı tükenip savaş atı olarak,
taylara kalsalar da,
beş boydan beş bahadır,
on yerinden yaralanıp,
attan düşüp yuvarlansa da;
yay kırışını gevşetmeden,
elinden kılıcını bırakmadan,
hiç durmadan savaştilar.”

Türk destanlarında bilge kişilerin varlığı sıklıkla görülür. Edigey Destanında bilge kişi olan Habrav, Ural'ın ata yadigârı olduğunu ve geçmiş zamanda buranın alınması için çok can verildiğini söylemiştir. Ayrıca o Ural'daki hatıraları yâd etmiş ve Ural'ın ana ile baba gibi sevildiğini belirtmiştir:

Boron, boron, borondan,
Min tuwmaştan elektän,
Olayğa, äsäygä
Töyäk bulğan Ural taw!
Aqhaqalı, beyzäre,
Uğa eyärep ırırwı,
Hırzay qanğa tuzışıp,
Mañlayınan tup ütep,

“Eskiden, çok eskiden,
daha ben doğmadan önce,
büyük babama, anama
mesken oldu Ural dağı!
Aksakalları, beyleri,
bunlara katılıp boyu,
kan ile sırlanmışçasına
alnından mermi geçip,

Kükrägenän uq ütep,
Yawlap alğan Ural taw!
Ay Ural taw, Ural taw!
Qoşo-qorto, yänlektän,
Buyındağı ilenän
Hılıw qızzay maqtalıp,
Ata-äsäläy höyölgän
İñ danlıqlı Ural taw!
Ay Ural taw, Ural taw
Quyının asqan äsäläy,
Qayahında batırın
Yäşerep haqlar taw ine;
Haba-hawıt tultırıp,
Azamattar yıyılıp,
Qız-qırqındar qotorop,
Başında uynar taw ine;
Biş ırıwzıñ beyzäre
Üzenä tuplap ırıwın,
Batırzarı yaw sabıp,
Küp haqlanğan taw ine;
Üzen haqlap yaw asqan,
Sergehenän qan kiskän
Batırzarzıñ höyägen
Kükrägendä yığan taw ine;
Batırın atta uynatıp,
Uyahında üşkän qurayın
Yegetenän uynatıp,
Qırğın kürgän ileneñ
Monoñ-zarın hıqtatıp,
Hılıwınan yırlatıp,
Töyäk bulğan taw ine!

(Öztürk, 2001, s. 33-34)

göğsünden ok geçip,
ele geçirilen Ural dağı!
Ey Ural dağ, Ural dağ,
kurdu kuşu, canlılarıyla,
yamaçlarındaki ülkesiyle
güzel kız gibi övülen,
ana baba gibi sevilen
ünü büyük Ural dağı!
Ey Ural dağ, Ural dağ!
Koynunu açmış ana gibi,
kayalıklarında bahadırını
koruyup saklayan dağ idi.
Çanak çömlek doldurup
delikanlıların yığılıp
genç kızların coşup,
doruğunda eğlendiği dağ idi.
Beş boyun beyleri
bir araya toplayıp boyunu,
bahadırlarının akın yapıp,
her zaman sığındığı dağ idi.
Kendini savunmak için savaşıp,
gırtlığına kadar kana batmış
bahadırların kemiğini,
bağrında toplayan dağ idi.
Bahadırını atta oynatıp
vadisinde yetişen kamışını
yiğidine üfletip
kırgın gören halkının
acısını terennüm ettirip
güzellerine söyleyip
mesken olan dağ idi!"

Toktamış Han Ural'daki halkı huzursuz ederek, haraç aldığına Habrav hana karşı çıkmış ve Ural'daki yiğitlerden mücadele etmelerini istemiştir. Habrav, Toktamış'a itaat edilirse özgürlüklerinin ve vatanlarının elden çıkacağını söylemiştir. Habrav'ın sözlerine itibar eden Edigey, vatani için canını ortaya koymuştur. Habrav, özgürlüğün yitirilmesi ile başlarına gelecekleri şöyle dile getirmiştir:

Xanğa qulıñ birgän huñ,
Xanğa tüşäk yäyerheñ;
Batır attan töşkän huñ,
Xanğa başın eyerheñ;
Qılısıñ qınga tıqqan huñ,
Xandıñ qolo bulırhiñ.
Batırzarı kitkän huñ,
İnähe ülgän bal qorttay,
İlen qalır sır-sıwğa;
Bötä tapqan tabışıñ
Horo qorttay talawsı
Berävze bey tanırhiñ.

"Hana elini verdikten sonra,
hana döşek yayarsın!
Bahadır attan indikten sonra,
hana baş eğersin!
Kılıcını kınına tıktıktan sonra,
Hanın kulu olursun!
Bahadırları gittikten sonra,
anası ölen bal arısı gibi,
ülken darmadağın olur!
Bütün varını yoğunu
sarıca arı gibi talan edecek
birini bey tanırsın.

Ata-äsãnde hükterer ul,
Başqa xandan huqtırır,
İregenän irekhez
Qol bulırğa eş kalır,—
Şunan bütän ni tiyem?
Yayıq kithä, yul kiter;
Biş ırıwzı huğarğan
İzel kithä, il kiter.
Yäyäy-yalpılı kilep,
Uralıña qul halır,
İldäñ zathız beräwhen
İl öşönä bey qılır.
Yaman, zathız bey bulıp,
Bötä yulğa sañ halır;
Xanğa menär at käräk tip,
Haylap, yaqşı at alır;
Qoza-azna bulam tip,
Un barmağı qamıştay,
Utız teşe kömöştäy,
Ber bite ayzay balqığan,
Ber bite köndäy yaqtırğan,
Tomboyoqtay kükräge
Küperep, üşen qalqığan
Hılıwıñ haylap tağı alır.
Sırqıraşıp tüllägän
Yılqılı küp Ural taw;
Möñör-möñör möñörägän
Hıyırı küp Ural taw;
Käkre qoyroq, ılıtın küz
Bürehe küp Ural taw;
Qışqa qoyroq, şeş qolaq
Quyayı küp Ural taw;
Maylap quyğan qayıştay
Yılanı küp Ural taw;
Alpan-tolpan atlağan
Ayıwı küp Ural taw;
Qız baladay bizängän
Tölköhö küp Ural taw;
Oyalarğa urını mul
Qoştarı küp Ural taw;
Balığı yaltlap uynağan
İzele bar Ural taw;
Säs bawzarı sılırtılap,
Qarsıgalay kăpâyep,
Hıwğa bargan hılıwğa
Şışmähe küp Ural taw;
Bilge tipkän batırğa
At uynatıp sabırğa
Tiphäne küp Ural taw,—
Barı xanğa qol bulır!

Anana babana sövdürür o!
Başqa hanlara seni vurdurur!
Özgürlüğünden mahrum,
köle olmaya kalırsın mecbur!
Bundan başka ne diyeyim?
Yayıq gitse yol gider.
Beş boyu sulayan
İdil gitse, el gider!
Yaya, atsız gelip,
Ural'ına el uzatır.
Aranızdan soysuz birini
başınıza bey eder.
Kötü, soysuz bey olup,
bütün yolları toza katar.
Hana binecek at gerek deyip
seçip en güzel atı alır.
Dünür olayım deyip
on parmağı kamış gibi,
otuz dişi gümüş gibi,
bir yüzü ay gibi parıldayan,
bir yüzü güneş gibi ılıdayan,
göğüsleri nilüfer çiçeği gibi
gelişip dolgunlaşmış
güzelini dahi seçip alır.
Kışneşip döl veren
yılıksı çok Ural dağ;
Bögür bögür böğüren
sığırı çok Ural dağ;
Kıvrık kuyruk, parlak göz,
kurdu çok Ural dağ;
Kısa kuyruk, uzun kulak
tavşanı çok Ural dağ;
Yağlanmış kayış gibi,
yılanı çok Ural dağ;
Himbıl himbıl yürüyen
ayısı çok Ural dağ;
Kız çocuğu gibi süslenen
tilkisi çok Ural dağ;
Yuva yapmaya yeri bol,
kuşları çok Ural dağ;
Balığı parıldayıp yüzen
İdil'i var Ural dağ;
Saç bağlarını şıkırdatıp,
göğsünü atmaca gibi gerip,
suya giden güzele
pınarı çok Ural dağ;
Yağrı mahmuzlayan yiğide
at oynatıp koşturmaya
yamaçları çok Ural dağ;
Hepsi hana köle olur!"

(Öztürk, 2001, s. 35-37)

İnsanoğlu doğduğu ve yaşadığı topraklara büyük bir sevgi duyar. Burada birçok anısı olduğu için hafızasında da hep izleri yer alır. Habrav Ural dağının geçmişinden, doğal güzelliklerinden, burada yaşayan canlıların ona olan bağlılığından bahsetmiş ve kendisinin de doğduğu yer olduğu için sevdiğini söylemiştir. Habrav Ural dağına çok değer verdiği için bahadırların burayı savunmamasına üzülmüştür. Ayrıca, Ural anne ve babaya benzetilmiştir. Habrav'ın Ural'ın düşmandan korunması için halkı toplayarak söylediği sözleri şöyledir:

Habraw qart ta tıwğan taw,
Habraw qart ta höyğän taw!
Biş batır qılıs taşlağas,
Yawsılar öygä taralğas,
Urza xanı qul halğas,
Ural ösön Habraw qart
Yörägen başıp ilağan taw.
Ay Ural taw, Ural taw,
Ural tigän danlı taw,

...

Yete ırıwziñ barına
Töyäk bulğan şanlı taw!
Yete ırıwziñ atahı
Barın ırıw yäyzerep,
Üzen maqtap höyzöröp,
Barına ata bulğan taw!
İzel, Nögöş, Yayıqtı,
Üzän, Eyek, Qaşmarttı,
Altı imsäkle yelendäy,—
Barın berzäy ağızıp,
Balahın kürep eygändäy,
Äsäläy huğarıp il itkän,
Barına äsä bulğan taw!
Ural-ilgä ata ul,
Ural-ilgä äsä ul,
Uralğa tel teyzergän,—
Ata-äsähen köyzörgän
Tıwma bala, xäjä ul.
Atahına ata timägän
İlga batır bulırmı?
Əsähen äsä timägän
İlgä dana bulırmı?
Ata qäzeren belmägän
İlden qonon belerme?
Äsä qäzeren belmägän
Batırğa ata bulırmı?

...

“Habrav Koca'nın da doğduğu dağ,
Habrav Koca'nın da sevdiği dağ!
Beş bahadır kılıcımı bırakınca,
savaşçılar evlerine dağılınca,
Orda hanı el uzatınca,
Ural için ihtiyar Habrav'ın
yüreğini dağılayıp ağladığı dağ.
Ey Ural dağı, Ural dağı,
Ural adlı ünlü dağ!

...

yedi boyun hepsine
vatan olan şanlı dağ!
Yedi boyun babası,
bütün boylara yurt olup,
kendini övüp sevdiren,
hepsine baba olan dağ!
İdil, Nögöş ve Yayık'ı
Üzen, Eyek ve Kasmart'ı
altı emzikli meme gibi,
hepsini birden akıtıp
yavrusunu görüp eğilircesine,
ana gibi sulayıp ülke eden,
hepsine ana olan dağ!
Ural, ülkeye baba o!
Ural, ülkeye ana o!
Ural'a dil uzatan,
ana babasını yandıran
soysuz, piçtir o!
Babasına baba demeyen,
ülkeye bahadır olur mu?
Anasına ana demeyen,
ülkeye bilge olur mu?
Baba kadrini bilmeyen,
Ülkenin değerini bilir mi?
Ana kadrini bilmeyen,
bahadıra baba olur mu?

...”

(Öztürk, 2001, s. 51-56)

Edigey Ural'ı, Ural'daki dağı, ormanı, nehri ve burada yaşayan tüm canlıları sahiplenmiştir. Bu sebeple o, Ural'ına zarar verecek herkesi düşman görüp savaşmıştır:

Uralımdı atam tip,
Dürt yılğahın äsäm tip,

“Uralımı babam belleyip,
dört nehrini anam belleyip,

Şişmələren tıwasam tip,
Nimäräläy kürep urmanın,
Yeyänsäläy – qoştarın.
Yete yattay – yänlegen,–
Barın tanıp belgän huñ,
Hazaq atmay tuqtanım.
Uralımda üşkände
Bawırım tip belgän huñ,
Qulıma bulat alıp,
Atım menep, yaw sabıp,
Uralıma qul huzgandıñ
Barın doşman tip belep,
Şuğa qaray uq attım.

(Öztürk, 2001, s. 63-64)

pınarlarını akrabam belleyip,
torun bilip ormanını,
yeğen saydım kuşlarını.
Yedi göbek akraba gibi canlılarını,
hepsini tanıyıp öğrendikten sonra,
ok atmayı durdum.
Uralımda yetişenleri
Akrabam belledikten sonra,
elime kılıç alıp,
atıma binip, savaş açıp,
Uralıma el uzatanın
hepsini düşman belleyip,
O yöne doğru ok attım.”

Edigey, Ural yurdunu Toktamış'ın zulmünden kurtarmak için Timur'dan destek istemiştir:

İlem ilap qalganda,
Yäs tuqtamaş küzenä
Al uramal bulayım,
Batırzarin qol itkän,
Malın talap qıw itkän
Yawız xandan ilemde
Qotqarırga ant ittem.
Uralımda ilem bar,
Atqa mener irem bar,
Quşımtağa şularğa
Kösön horar uyım bar.

“Yurdum ağlar dururken
yaşı dinmeyen gözüne
al mendil olayım,
bahadırlarını kul eden,
malını talan edip soyan
yavuz Han'dan yurdumu
kurtarmaya ant ettim.
Uralımda halkım var,
Ata biner erim var,
onlara katılacak
güç verir misin diye düşüncem var!”

...
(Öztürk, 2001, s. 121-122)

Edigey oğlu Muradım'a yurdu için çok cefa çektiğini söylemiştir:

İlem menän hineñ ösön
Küp yafalar kürep uzzırzım!

“Yurdum ile senin için
çok cefalar çekip yaşadım!”

(Öztürk, 2001, s. 141)

Muradım Ural yurdu şöyle tasvir eder:

Ural – atam tıwğan yort;
Ural – atam üşkän yort;
Yılqıhı man tulğan yort.
Beyä hawğan hötlö yort;
Qımız eskän qotlo yort;
İnyı-märyen taqqan yort;
Aqbuз tolpar yulınan
Ural tawı tıwğan yort;
Yayıq, İzel batırzar
Barı şunda bolğan yort;
Ularzan tıwğan balalar
Üz ırıwın yäygän yort;

“Ural, babamın doğduğu yurt;
Ural, babamın yetiştiği yurt;
yılık ile dolu yurt.
Kısrak sağılan sütlü yurt;
kımız içilen kutlu yurt;
inci mercan takan yurt;
ak boz tulpar yolundan
Ural Dağ'ı doğan yurt;
Yayıq ve İdil Bahadırların
hepsinin yaşadığı yurt;
onlardan doğan çocukların
kendi soylarını yaydığı yurt;

Qısaq, Qatay, Tam'yandar,
Yurmatıhı, Bütändär
Yete ırıwın yıǵan yort.
Üzäkläp huqqan timere
Miñä xänyär bulhın tip,
Min Urzanan buşqan ir,
Uralğa batır bulam tip
Atqa menep küskän ir.

Kıpçak, Tatay, Tamyıanlar,
Yurmatısı ve başkaları
yedi neslini topladıkları yurt.
Oluk açar demirine
bana hañçer olsun diyerek.
Ben Orda'dan ayrılan er,
Ural'a bahadır olayım diye,
ata binip göçen er."

(Öztürk, 2001, s. 146)

Yurtta aydınlık günlerin yaşanması bahadırların varlığı ile mümkündür:

Bıwın kilgän kiñ ildä
Urman, ülän üškändä,
Tawzıñ buyı yämlänä;
Bıwın kilgän kiñ ildä
Batırzan batır tıwğanda,
Batır yulınan sapqanda,
Atanan kürep uq yunha,
İlden yözö yänlänä;

"Soyumuzun geldiği geniş yurttan
orman, çayır yetiştiğinde,
dağın yamaçları yemişlenir.
Soyumuzun geldiği geniş yurttan
bahadırdan bahadır doğduğunda,
bahadırlık yolunda koştuğunda,
babadan görüp ok yontsa,
yurdun yüzü ağarır."

(Öztürk, 2001, s. 149)

Başkurt varyantında Ural dağının doğal güzellikleri tasvir edilmiştir. Edigey vatanın dağının, ağacının ve suyundan, taşına kadar her şeyinin çok değerli olduğunu şöyle anlatmıştır:

Xozay birer yännättän
Tuğayı hılıw Ural taw!
Üzäk buyın qarahañ,
Bäylänep yatqan käreşkä;
Aqlan, sağıl buyzarı–
Qılğan, säskä här töstä;
Qolağında alqahı
Yelberlägän hılıwzay,
Könärkäş üškän ağaslı;
Balahın kötkän äsäläy,

"Hüda'nın verdiği Cennetten
ormanları güzel Ural Dağ!
Dere boyuna baksan,
sarılıp yatan fiğ,
meydanlar, çakılıklar
dede sakalı ve her renkte çiçek.
Kulağında küpesi,
salınan güzel gibi,
güneşe doyup yetişen ağaçlı,
yavrusunu koruyan ana gibi

Quyının asqan qayalı;
Qaynap-qaynap, qabarıp,
Qalqıp kilgän bolottay,
Bik alıştan kügärep,
ur yapraqlı ağastay
Kürenep yatqan Ural taw!

koynunu açan kayalı;
kaynaya kaynaya kabarıp,
yükselip gelen bulut gibi
çok önce göğeren
büyük yapraklı ağaç gibi
görünen Ural Dağ!

...

..."

(Öztürk, 2001, s. 154-157)

Vatan doğulan yer olduğu için sevilir. Edigey Destanında bu durumu anlatan sözler şöyledir:

İzel, Yayıq, Dimdärzeñ,
Haqmar, Eyek, Äyzärzen –
Atam-babam barı la
Bıwın-bıwın torğan yer!
Ata-äsäläy Uralın,
Üze tıwğan töyägen
Höymägän ir bulırmı?
Äsäm tıwğan beyek taw –
Baba Tökläş harayı.

(Öztürk, 2001, s. 157-158)

“İdil, Yayık, Dimlerin,
Sakmar, İyik, Haydar’ın,
atam, babam hepsinin de
nesiller boyu oturduğu yer!
Ana baba gibi Ural’ını
doğduğu öz yurdunu
sevmeyen er olur mu?
Anamın doğduğu yüce dağ,
Baba Tökleş’in sarayı.”

Edigey vatanına düşman geldiğinde halkının içine düştüğü acı duruma ve doğduğu toprakların talan edilmesine tahammülsüzlüğü ile ön plana çıkmıştır. Edigey’in halkını ve vatanını gözettiğine dair sözleri şöyledir:

...
Üz ilemä qaytayım,
Baba Tökläş tawına
Menep uğım atayım!
İzelem bıyıp, tınsıtıp,
İlemä irek birmäysä,
Malın alıp, yonsotop,
İl talawsı beyzärze –
Barın ildän qıwayım!

(Öztürk, 2001, s. 158-159)

“...
Öz yurduma döneyim,
Baba Tökleş Dağı’na
çıkıp okumu atayım!
İdil’imi per perişan edip
halkıma rahat vermeyen,
malını alıp, acı çektirip
yurdu talan eden beylerin
hepsini yurttan kovayım!

Edigey düşmanlarıyla yaptığı savaşlardan birinde yaralanıp canını Allah’a teslim edeceği anda dahi vatanını koruması için oğlu Muradım’a öğütler vermiştir. Muradım’ın vatani savunması Edigey için gururdur ve o, Muradım’a her dem vatan için yiğitlik yapmasını ve Ural’ın gençlerine örnek olmasını vasiyet etmiştir. Edigey vatanını savunması için ata yadigârı kılıcını da Muradım’a vermiştir:

...
Batır ulım Morazım,
Bına oşo qoralım
İnde hiñä biräyem;
Başım gürzä yatha la,
İlde haqlap yaw asqan
Batırlığıñ küräyem.

(Öztürk, 2001, s. 180-186)

“...
Bahadır oğlum Muradım,
işte bu silahımı
şimdi sana vereyim!
Ben mezarda yatsam da
ülkeyi koruyup savaş açan
bahadırlığımyı göreyim!

Son olarak yine destanda geçen bilgilere bağlı olarak şunu söyleyebiliriz: Edigey’in vatani ile halkına olan sevgisi ve bağlılığı onun ünlenmesini sağlamıştır:

Ay Uralım, Uralım,
Uralım tip, ilem tip,
İlem tiyep, xalqım tip,–
İzevkäy –İzevkäy buldı ul!

(Öztürk, 2001, s. 178)

“Ey Uralım, Uralım,
Uralım deyip, yurdum deyip
yurdum deyip, halkım deyip
Edige, Edige oldu o!”

Sonuç

Türk halklarının ortak destanlarından biri olan Edigey Destanının birçok varyantı bulunmaktadır. Tatar ve Başkurt varyantları ile ilgili çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır. Edigey Destanının Tatar ve Başkurtlarda milli hisler uyandıracaklarını düşünen SSCB yaklaşık olarak yarım yüzyıl destan hakkında ilmi çalışmalara izin vermemiştir. 1980'lerin sonlarında destan hakkında araştırma ve yayınlama faaliyetleri gerçekleşmiştir. Edigey'in İdil, Ural ve halkı için Deşt-i Kıpçak'ı idare eden Toktamış Han ile kahramanca mücadelesi Edigey Destanını ortaya çıkarmış ve destan günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Edigey Destanı gerçek tarihi şahsiyetler ve olayların anlatıldığı bir destan olması açısından önemlidir. Destanda Deşt-i Kıpçak'ı idare eden Toktamış Han ile Semekant'ta hâkim olan Emîr Timur arasındaki mücadelelerden bahsedilmiştir. Destanın asıl kahramanı olan Edigey'i Toktamış kendisine rakip gördüğü için öldürmek istemiş ve bu sebeple de Edigey vatanından ayrılmak zorunda kalmıştır. Edigey Ural ve İdil'i Toktamış'tan almak ve halkını onun zulmünden kurtarmak için Emir Timur'un yanına gitmiştir. Tatar varyantında Edigey, Timur'un ülkesinde iken oğlu Noradın'ın İdil'deki halkın onun dönmesini beklediğini söylemesi üzerine o Timur'dan izin isteyerek ülkesinin yolunu tutmuştur. Edigey mücadeleleri sonucunda Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmuş, vatani ve halkı için mücadelesini hayatının son anına kadar devam ettirmiştir. Nitekim o Tatar varyantında belirtildiği üzere Kadirbirdi ve adamları ile yaptığı bir savaş sonucunda düşmanları tarafından kuşatıldığında ölümden korkmadığını, vatani ve halkı için mücadelesini devam ettireceğini söylemiştir. Edigey'e göre vatan doğulan yer ve ata yadigârı olduğu için değerlidir. Ayrıca o vatani yaşamın devam ettirilmesi için temel ihtiyaçların sağlandığı yer olarak görmüştür.

Başkurt varyantında Toktamış Han Ural'da halka eziyet edince buradaki bazı beyler ona karşı çıkararak vatanları için canları pahasına mücadele etmişlerdir. Zamanla Ural'ın bu beyleri Toktamış'a itaat etmişler ancak bilge kişi Habrav ve kahraman Edigey beylerin bu tutumuna karşı gelmişlerdir. Habrav, Toktamış'a itaat edildiğinde vatanlarını ve özgürlüklerini kaybedeceklerini söylemiştir. Edigey bu sırada ön plana çıkmış ve o Habrav'dan aldığı destekle Ural'da savaşlar yapmıştır. Edigey'in Ural'daki başarıları ve yetenekli biri olması sebebiyle Toktamış ondan sarayında kalmasını istemiştir. Edigey Toktamış'ın sarayında kaldığı süre içerisinde nüfuz sahibi olmuştur. Zamanla Toktamış eşinin etkisinde kalarak Edigey'i tahtı için bir tehlike olarak görmüş ve onu öldürme kararı almıştır. Edigey öldürüleceğini anlayınca Timur'un yanına gitmiştir. Edigey, Semerkant'ta iken Ural'ına düşmanların geldiğini duyunca dayanamamış ve Timur'dan destek isteyerek yola çıkmıştır. Başkurt varyantında Edigey'in vatanını ata yadigârı ve doğduğu yer olduğu için sevdiği anlaşılmaktadır. Edigey halkına zulmedilmesini ve vatanının talan edilmesini asla kabullenmemiştir. Bu yüzden vatani ve halkı için savaşmak onun için büyük bir gururdur. Edigey hayatını savaşlarda geçirmiş ve son nefesini de yine bir savaş meydanında vermiştir. Son nefesini verirken oğlu Muradım'a vatanını korumasını vasiyet etmiştir.

Destanın bu iki varyantında da Edigey doğduğu topraklar olan İdil ve Ural'ı düşmanlardan korumak için büyük bir mücadele vermiştir. Edigey vatanını "nurlu yurt" ve "kutlu yurt" olarak tasvir etmiştir. Bu tasvirlerden de anlıyoruz ki Edigey vatanını kutsal bir mertebeye koymuştur. Ayrıca Edigey Destanının bu iki varyantında da vatanın insanoğlu için neden önemli olduğuna dair anlatımlar yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- AKA, İ. (1991). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKBIYIK, H. A. (2003). "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi". *Bilig*. 27: 117-156.
- ALAN, H. (2011). "Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı". *Tarih Dergisi*. 54:1-20.
- ALPARGU, M. (2018). "Nogaylar". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. (ed. Osman Karatay-Serkan Acar). İstanbul: Kitabevi Yayınları: 799-821.
- DEWEESE, D. (2016). "Baba Tükles". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1: 160-161.
- GÜNDOĞDU, A. (2008). "Altın Orda Sahasında İslâmlaşma ve Sonuçları". *Volga-Ural Bölgesinde İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (24-26 June 2005)*. Research of the Centre for Islamic History, Art and Culture: 233-248.
- İbni Arabşah (2012). *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- KAFALI, M. (1970). "Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 24: 59-68.
- KAMALOV, İ. (2009). "Timur'un 'Hayalî' Moskova Seferi". *Karadeniz Araştırmaları*. VI/23: 29-39.
- KARAHAN, A. (2012). "Kâşgarlı Mahmud'un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri". *Türkbilig*. 24: 21-32.
- KARATAY, O. (2004). "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları -Altın Orda Öncesi Dönem-". *Karadeniz Araştırmaları*. 3: 1-70.
- KEMALOĞLU, İ. (2018). "Altın Orda Devleti". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. (ed. Osman Karatay-Serkan Acar). İstanbul: Kitabevi Yayınları: 577-625.
- KOÇ, D. (2018). "İtil Bulgarları". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. (ed. Osman Karatay-Serkan Acar). İstanbul: Kitabevi Yayınları: 295-335.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafername*. (çev. Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ötemiş Hacı (2014). *Çengiz-Nâme*. (hzl. İlyas Kemaloğlu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZEL, H. (2020). *Kıpçak Uruk ve Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, G. (2001). *Edige Batır Destanı'nın Başkurt Versiyonu (İnceleme-Metin-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- PAŞAOĞLU, D. D. (2016a). "Nogayların Hanlık veya Ulus Olma Sorunsalı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXXV/60: 277-289.
- PAŞAOĞLU, D. D. (2016b). "Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusu'ndaki Yeri". *Krımşköye İstoriçeskoye Obozreniye*. 1: 28-64.
- PRITSAK, O. (2007). "Çok Kültürlü Bakış Açısından Moskova, Altın Orda ve Kazan Hanlığı". (çev. Galip Çağ). *Omeljan Pritsak Armağanı*. (ed. Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları: 99-108.

Edigey Destanında Vatan Teması (Tatar ve Başkurt Varyantlarına Göre)

- SAVA, I. I. (2016). "Başkurt Halk Edebiyatında Yıravlar Sesenler". *Türk Dünyası Âşık Edebiyatı*. (ed. Naciye Ata Yıldız-Fatma Ahsen Turan). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları: 103-168.
- SULTI, R. (1998). *Edigey Destanı*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Şerefüddin Ali Yezdî (2013). *Emîr Timur (Zafernâme)*. (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- ÜNAL, F. (2008). "Türk Tarihinin Kaynaklarından Câmî'ü't-Tevârih ve Müellifi Kadir Ali Beg Hakkında". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 37: 231-239.
- VÁSÁRY, I. (2014). "Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. Yüzyıl) Hâkimiyet Uğruna Mücadele". (çev. Serkan Acar). *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXIX/1: 327-340.
- YÜCEL, M. U. (2007). *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YÜCEL, M. U. (2018). "Kumanlar (Kıpçaklar)". *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. (ed. Osman Karatay-Serkan Acar). İstanbul: Kitabevi Yayınları: 541-577.